

יעקב אשמן והקומיקס העברי

אלי אשד

מבוא

אחד מיוצרי הקומיקס (עלילון) הבולטים של **הארץ שלנו** בשנות החמישים, ולמעשה היוצר הבולט הראשון של קומיקס הרפתקני בשבועון היה יעקב אשמן (1926-1974). לפני הגיעו ל**הארץ שלנו** היה אשמן דמות ידועה בחוגי התנועה הכנענית. הוא פרסם, בין השאר, כמה סיפורים ומאמרים ידועים ברוח רעיונות הקבוצה¹. לימים, מונה לסגן העורך ולאחר מכן לעורך **הארץ שלנו**, עד למותו הפתאומי באמצע שנות השבעים. המגזין בעריכתו הגיע לשיא מבחינה אמנותית, לרבות סיפורי הקומיקס שבו. במאמר הזה אציג סקירה ביוגרפית על חייו של אשמן, אסקור את החלקים הבולטים ביצירתו (ספר הילדים **לולו**) ואדון בכמה מיצירות הקומיקס הבולטות שלו שהופיעו בשבועון **הארץ שלנו** בשנות החמישים, בניסיון לעמוד על תרומתו הייחודית בתחום הזה.

סקירה ביוגרפית

אין בנמצא מקורות ביוגרפיים רבים על אשמן. מקור אחד הוא "ולפתע תמה הדרך", מאמר הספד על אשמן שפורסם לאחר מותו בשבועון **הארץ שלנו**² שלפיו אביו בן ציון, אשר היה עגלון ומחלק נפט, עבד קשה מבוקר עד ערב ויעקב, כבן הבכור, היה עוזר לו בכל הזדמנות. האם מלכה היתה עקרת בית

¹ סקירה מפורטת על אשמן יש במאמרי מ-2006 (אשד, 2006).
² (אנונימי, 1974).

ויעקב היה קשור אליה במיוחד. בהיותו ילד היה תלמיד מצטיין בבית הספר

בלפור, ניגן בכינור ואהב מאוד לצייר. מבית הספר היסודי עבר יעקב לגימנסיה הרצליה, וסיים את לימודיו בהצטיינות בשנת 1944. לאחר מכן הוצעה לו מלגת לימודים בבריטניה מטעם ממשלת המנדט, אך במקום זאת התגייס כנוטר באזור עמק בית שאן. ככל הנראה, במקביל היה פעיל בארגון לח"י עם עמיתו עמוס קינן. תוך כדי כך ניסה ללמוד באוניברסיטה העברית מקרא ולשון עברית. מלחמת העצמאות קטעה את לימודיו. הוא שירת עם חברים אחרים מלח"י במחלקת סיור בגדוד 82, חטיבה 8, הגדוד המשוריין הראשון של צה"ל בהגנת ירושלים. במלחמה זו נפצע אשמן ליד בית גוברין. זעזוע אישי נוסף עבר במלחמה, כאשר חברו הטוב ביותר נפל.

לאחר מלחמת השחרור הוזמן אשמן להורות בגימנסיה הרצליה, שבה למד בעבר. במהלך שנה זו כתב לביטאון התנועה הכנענית **אל"ף**, והיה ממייסדיו, לצד אהרון אמיר, יונתן רטוש ועמוס קינן. לאחר שנת הוראה אחת החליט שהעיסוק אינו מספק אותו. באופן טבעי הוא פנה לעיתונות, שכן מאז ומתמיד הרבה לכתוב לעלון הגימנסיה ולעלון הנוטרים.

אשמן הצטרף למערכת **הארץ שלנו** בשנת 1951, כאשר השבועון היה בן חצי שנה וערך אותו עמיתו וחברו לתנועה הכנענית, הסופר והעיתונאי בנימין תמוז (לאחר שהעורך הראשון, איש החינוך מרדכי קשתן, פרש אחרי חודשים מספר). התאקלמותו במערכת היתה קלה מאוד, מאחר שהשבועון היה כמעט מראשיתו למעוזם של אנשי התנועה הכנענית, שחלקם שירתו בעבר בלח"י, ביניהם שרגא גפני, אבשלום חפשי, ישעיהו לויט ושמעון צבר, כמו גם מקורבים לתנועה כמו פנחס שדה.

אפשר אולי לראות ב**הארץ שלנו** של שנות החמישים ועד אמצע שנות השישים שופר לרעיונות שונים של אנשי הקבוצה לבני הנעורים, ואולי אף שופר מוצלח, מאחר שהשבועון היה ונשאר במשך שנים רבות כתב העת הפופולרי ביותר בישראל לילדים. יש לציין שכעורך הסתייג אשמן במוצהר

מאידיאולוגיות "גדולות" ומפוליטיזציה של עולם הילד. לא מן הנמנע שהגישה הזאת מקורה באשמן אישית ואף באידיאולוגיה של התנועה הכנענית³. אשמן השקיע בשבועון את מיטב כישורו ויכולתו במשך 23 שנה. הוא מונה לעורך הרשמי של **הארץ שלנו** ב-1964, לאחר שכבר היה חודשים רבים העורך בפועל. כעורך הראשי הוא הטביע את חותמו על כל עמוד בשבועון וטיפח דור שלם של סופרי ילדים שחייבים לו את הקריירה שלהם. הוא לקה בהתקף לב ומת בביתו באופן פתאומי. על שמו נקרא פרס אשמן לסיפור הקצר לילדים³. הפרס חולק אחת לשנתיים, שש פעמים, בשנים 1976-1984, עד סגירתו של **הארץ שלנו**, ושימש אמצעי ראשי לשימור מורשתו של אשמן ככותב וכעורך⁴.

יעקב אשמן והתנועה הכנענית

מקור ביוגרפי חשוב אחר לחייו של אשמן הוא ריאיון ארוך שנערך עם עמוס קינן על התנועה הכנענית והתפרסם בכתב-העת **פיוזה**, שבו הרבה קינן לעסוק בידידו המנוח. לדבריו, אשמן היה זה שהציגו לפני יונתן רטוש, מנהיג התנועה. קינן מספר⁵:

³ דיון מפורט על אשמן ועל **הארץ שלנו** מופיע אצל שיכמנטר, 2007 ושיכמנטר 2014.

³ **לקסיקון אופק לספרות ילדים**, כרך א', עמ' 62.

⁴ ראו דיון מפורט על הפרס וזוכיו במאמרי מדצמבר 2014, "זוכי פרס יעקב אשמן לספרות ילדים", בבלוג "המולטי יקום של אלי אשד":

<https://no666.wordpress.com/2014/12/16/%D7%96%D7%95%D7%9B%D7%99-%D7%A4%D7%A8%D7%A1-%D7%99%D7%A2%D7%A7%D7%91-%D7%90%D7%A9%D7%9E%D7%9F-%D7%99%D7%A2%D7%A7%D7%91-%D7%90%D7%A9%D7%9E%D7%9F-%D7%9C%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8-%D7%A7%D7%A6%D7%A8-%D7%9C%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%9D/>

⁵ עמוס קינן בשיחה עם דן עומר, 1976. קינן מדגיש זאת כדי להבדיל בין שניהם, שהיו ילידי הארץ, "צברים" אמיתיים, ובין מנהיגי הכנענים כמו רטוש, אהרון אמיר, בנימין תמוז ופנחס שדה, שהיו ילידי הגולה, אם כי הגיעו לישראל בילדותם.

הרקע שלי, של אשמן, של בועז עברון ושל שרגא גפני – וגם של כל מיני אחרים – הוא קצת שונה. איכשהו כולנו, לא רק שאנחנו ילידי הארץ, אלא שכולנו, כל אחד לחוד וכולנו ביחד, הגענו מאותו רקע, מארץ ישראל העובדת.

...בשנות ה-40, כאשר אשמן היה אליל הנוער האינטלקטואלי שלנו, לא היה בקרבנו אדם שלא ידע ולא ראה את אשמן מוכר נפט ביום שישי, ולא עלה בדעת איש שבגלל זה הוא לא יהיה מאור הדור שלנו. כולנו ידענו את זה ולא היה אכפת לנו, מה שלא הפריע לו ביום שישי בערב להופיע עם הפייפ (מקטרת – א"א) שלו ולהיות מודל חיקוי לכולנו.⁶

קינן סיפר עוד :

אני זוכר שאשמן וגם אני לא התרשמנו מאנשי הכת הכנענית. אמנם כולם דיברו בחי"ת ובעי"ן, אבל כולם היו מגוהצים מאוד, מעונבים מאוד. האידיאולוגיה הכנענית שלהם אמרה שילידי הארץ הם נגד הגלותיות, אז עשינו סטטיסטיקה קצרה שבה התברר שיעקב אשמן ועמוס קינן ושרגא גפני ובוועז עברון הם היחידים מכל הכנענים אשר נולדו בארץ... כל השאר: יונתן רטוש, אהרון אמיר, בנימין תמוז ויעקב רמון באו מליטה ומלטביה ומפולין. יונתן רטוש היה אוריאל הלפרין מוורשה, ואהרון אמיר הוא אהרון ליפץ מלטביה, ובנימין תמוז הוא בנימין קאמרשטיין יליד קראקוב. לא היה בתוכם אף יליד הארץ בכלל.

היינו גם היחידים שהיו במחותרת ונלחמו... ידענו שאנחנו מין זריקת נעורים שהזריקו בבית השחי של ילידי הגלות, שחפצו להיות שמשונים ובעלים ועשתורות וחניבעלים וכל מיני דברים כאלה... ייתכן מאוד שגם אנחנו לא מצאנו חן בעיניהם, שהרי לא היינו על טהרת האידיאולוגיה שלהם. לא דיברנו בחי"ת ובעי"ן, אלא דיברנו בסלנג ישראלי – בעוד שהם דיברו בסלנג של האלים הקדמונים, ולנו לא היה דבר עם האלים הקדמונים. אנחנו כתבנו בניב הישראלי ולא את הדברים המלומדים שכתבו הרטושים והאמירים בשפת התנ"ך. וכך זה לא היה מקרה שאנחנו נפרדנו מהם לבסוף, והלכנו הלאה איש לדרכו.

⁶ אשמן כתב סיפור קצר, ככל הנראה אוטוביוגרפי, בשם "העגלון" שהתפרסם ב**הארץ שלנו**, על בנו של עגלון שסובל מלעגם של עמיתיו לכיתה בגלל המקצוע של אביו (**הארץ שלנו**, כרך 7, גיליון 33, 24.4.1957, עמ' 4-5). סיפור נוסף שסיפר על אביו העגלון היה "למה הייתי ומדוע חדלתי: סיפור מימי החופש הגדול" (**הארץ שלנו**, 5.7.1960).

במהלך התקופה הקצרה שבה היה אשמן חבר בתנועה הכנענית הוא כתב בכתב העת שלה, **אל"ף**, והיה בין מקימיו. הוא פרסם בגיליון השני מאמר בשם "למות, אבל בעד מה?!", תחת השם הבדוי יורם נמשי, שהיה בעל אופי הצהרתי ומכונן, ויצא נגד ספרות הפלמ"ח, הדומיננטית אז, ונגד כל הסביבה החברתית של תנועת העבודה. הוא כתב, בין השאר: "הגיע הזמן לאסוף את עצמות האמת, שבענו את אמת דוכן הנואמים והמצעדים הצבאיים. הבה נלך לחפש אחרי מה שנאמר ליד מדורות בנזין בלילות הנגב הקרים" (מתוך הפתיחה למאמר). עוד כתב אשמן במאמר שמלחמת העצמאות לא היתה מאבק ציוני לאומי כפי שנהגו להציגה, ולא הרפתקה אדירה של אומץ וגבורה כפי שהוצגה למשל ביצירותיו של יגאל מוסינזון, אלא מלחמה שנכפתה על היחיד, ושהיחיד נהרס במהלכה במאבק על הגנה עצמית ועל ארצו, תוך הבנה שהוא נמצא לגמרי לבד במאבק הנורא הזה.

למלחמה הזאת, קבע אשמן, היה קשר מועט מאוד לציונות ולמנהיגים הציונים, שבכל מקרה לא נלחמו אלא ישבו במשרדיהם וצבעו את כל המאבק בצבעי חזונם הלאומי-פוליטי. קשה להעלות על הדעת ביטוי ברור יותר מהמאמר הזה לניתוק שחשו לוחמים מהאידיאולוגיה הציונית:

תיאמר האמת בפשטות: לבד היינו במותנו. נשלחנו למלחמה עם מערכת משונה של ערכים, ערכים חלולים – דחלילים. לכן כל אחד מאיתנו עשה את המלחמה בעצמו. נאלץ לעשות את המלחמה בעצמו. כל אחד מאיתנו היה אינדיבידואליסט, אם רצה בכך או לא. לבד, לבד היינו (מתוך "למות, אבל בעד מה?").

אשמן פרסם ב**אל"ף** גם סיפור ידוע בשם "רומנטיקה כושית"⁷, שהיה פרודיה

⁷ הופיע ב**אל"ף**, גיליון חד-פעמי לא ממוספר מס' 2. פורסם שוב בתוך: **הקבוצה הכנענית** – **ספרות ואידיאולוגיה – מקראה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, עמ' 186-188.

ארסית על ערכי דור הפלמ"ח, ההווי, המיתוסים והספרות שלו. בסיפור הזה השתמש אשמן בטכסיס "פוסט-מודרניסטי" שהיום מקובל מאוד, אך למיטב ידיעתי הוא היה הראשון שהשתמש בו בספרות העברית המודרנית. הוא הפגיש שתי דמויות שנלקחו מהתרבות הפופולרית של התקופה, מהפזמונים של חיים חפר ומהמחזות: מוטי (מהשיר "מוטי מוטי" של חיים חפר ושמואל פרשקו), בחור גיינג'י שמחכה לטרמפ ופוגש את שוש (מהמחזה "בערבות הנגב" של יגאל מוסינזון). השניים מעלים זיכרונות נוסטלגיים על ימיהם בפלמ"ח, והזיכרונות מלאים עד כדי הקצנה בסלנג הפלמ"חי המפורסם ובקלישאות שונות. אבל הזיכרונות אינם זיכרונות של אירועים אמיתיים כלשהם אלא של אוסף מיתוסים, החל בפנינג'אן והמדורה וכלה בשאלה הנצחית: איך פירקו אותנו? אשמן הראה כי עולם שנבנה באופן כזה הוא נטול ממש ומזויף עד כדי גיחוך. ניכר כי הבריחה מגינוניו של דור ההורים, ממליצותיו ומקלישאותיו רק הולידה מערכת חדשה של קלישאות וגינונים שאינה שונה בהרבה מקודמתה, ואף היא ריקה מתוכן ורחוקה מהחיים, והיא יוצרת תרבות שנאחזת בקלישאות נבובות. עוד סיפור בולט של אשמן באל"ף היה "כמוש אלוהי צדק"⁸, שנקרא כסיפור כנעני קיצוני במיוחד שפורסם בשפה העברית, מאחר שהוא מקבל לכאורה את גישת הפגאניות הכנענית בשלמותה, ומציג אותה כגוברת על המונותיאזים העברי. בסיפור הזה, המתבסס על כמה פסוקים סתומים בספר מלכים ועל כתובת המלך מישע המואבי שהתגלתה במאה התשע-עשרה, המלך מישע מקים לתחייה את האל כמוש באמצעות פולחן הקרבת אדם ושולח אותו נגד הישראלים כדי להשמידם, וככל הנראה מצליח בכך. הסיפור הזה לא זכה להד כלשהו, להוציא אולי את הסיפור של יצחק שנהר "על מי מרום", שייתכן שאפשר לראות בו תגובה מאוחרת לסיפור הזה.⁹

⁸ אל"ף, אוקטובר 1950.

⁹ ראו במאמרו של א' אשד: "עוד ישוב הבעל – הסיפורים האנטי כנעניים של יצחק שנהר",

לא כך היה עם "למות, אבל בעד מה?", שהיה בעיני דן עומר, כפי שכתב:

פירוש מוקדם לסחף המפולת, להתמוטטות של כל הערכים והמסגרות של ארץ ישראל העובדת של אשמן, שמוכר נפט ביום שישי. מותה של ארץ שבה היתה למילה משמעות... הייתי מכניס את המאמר לתוכנית הלימודים בארץ, לבחינות הבגרות. בעיניי הוא יותר מנאום של ויצמן בקונגרס הציוני, וגם משמעותי יותר מנאום יצחק רבין על הר הצופים בתום מלחמת ששת הימים"¹⁰.

יצירתו של אשמן לילדים

ספריו הנוספים של אשמן כללו סיפור ריגול לבני הנעורים: "אורי וגדעון בשבי המצרים: מהרפתקאות ימינו", שפורסם תחת השם הבדוי יורם נבו (הוצאת מצפן, 1953). הסיפור הוא עלילה רצופת מתח ומאורעות, מלווה בחומר מאלף על מצרים, על שני נערים שנקלעים לתוככי מצרים האויבת וחוזרים בשלום¹¹. הספר מלווה באיוריה של אלישבע נדל-לנדאו, ציירת הקומיקס הראשונה בישראל, ומי שאיירה במשך שנים רבות את סיפורי הקומיקס של **הארץ שלנו** ואת רוב הקומיקסים של אשמן, להוציא סיפור אחד שצויר בידי הקריקטוריסט דוש¹².

כאשר הופיע הסיפור "אורי וגדעון בשבי המצרים: מהרפתקאות ימינו" לראשונה, בהמשכים, **בהארץ שלנו**, כתב העורך תמוז:

עמדה מס' 31, 2014.

¹⁰ עומר, (1977).

¹¹ הסיפור פורסם בהמשכים בשם זה **בהארץ שלנו** בין התאריכים 13.5.1952 ל-9.7.1952, ולאחר מכן הורחב לספר הרפתקאות וריגול בשם **בסבך הריגול המצרי**. הוא הופיע ממש במקביל לפרקים הראשונים של סיפור נוסף של אשמן, "המחשבות של לולו", שהתפרסמו באותם גיליונות. זאת היתה השנה הפורייה ביותר של אשמן ככותב, אך הקוראים לא יכלו לדעת זאת, שכן הסיפור "אורי וגדעון בשבי המצרים: מהרפתקאות ימינו" הופיע תחת שם בדוי, ואילו הסיפור "המחשבות של לולו" הופיע בלא ציון שם מחבר.

¹² מידע על נדל-לנדאו יש במאמר בן שני החלקים של אוריאל ריינגולד (ריינגולד, 1982), שפורסם בשבועון לרגל פרישתה.

שמעתי את דעתם ומשאלותיהם של קוראי "הארץ שלנו" מחיפה בפגישה עמם. ובראש ובראשונה הם ביקשו סיפור מותח בהמשכים. מילאתי את בקשתם ובקשות קוראים רבים אחרים, והפעם הפרק הראשון לפניכם. על אף קרבתנו הגיאוגרפית למצרים, ידוע לנו מעט מאוד עליה, פחות ממה שאנו צריכים לדעת על שכן ואויב חשוב לשעבר. בימי מלחמת השחרור הפרידו אך כ-13 ק"מ בין תל אביב לפולש המצרי. גיבורי הסיפור אורי וגדעון הגיעו אחרי הרפתקאות מסוכנות למצרים של ימינו. שחיתות המנהיגים, התפרעות ההמונים, שנאת הזרים – את כל אלה פגשו בדרכם, אך גם קרני אור מעטות. ידידותו של מלח וחיבתו של סטודנט מצרי נאור הפיגו את אימת השבי.

הספר **בסבך הריגול המצרי** מתאר את קורותיו של נער ישראלי שאיתרע מזלו והוא מגיע למצרים, ארץ צבעונית ומסוכנת ולמעשה עולם אחר ומפתיע, והוא מוצא את עצמו תלוש ומנותק ממנו. תיאור כזה של מצרים לא היה אפשרי כמה שנים קודם לכן, כאשר בין פלשתינה המנדטורית למצרים היו קשרים אמיצים ביותר. כאן, אולי לראשונה, תיאר אשמן את תחושת הזרות כלפי התרבות הערבית הסובבת, שנראתה מוזרה, זרות שכמוה חשו הכנענים.

ספרי ילדים נוספים של אשמן היו **נושי השונב** (הוצאת הדר, 1959), סיפור מצולם על עלילות חתול שאומץ בידי ילד (עם תצלומים של פאול גרוס שככל הנראה שימשו כבסיס לספר). זוהי עטיפתו:

הספר **אבא שלי עובד** (הוצאת הדר, 1963), שהוא עוד סיפור מצולם לילדים קטנים, עם תצלומים של גרוס:

ספר הדרכה לילדים בשם **שאל ואייעץ** (הוצאת יהושע צ'צ'יק, 1963), עם איורים של סימה בגד-דב, וספר הדרכה להורים ולילדיהם בשם **אתה בנך ובתך: 77**

עצות להורים (הוצאת שוקן, 1965), שאליו צורפו קריקטורות של דוש ופרקיו נדפסו תחילה כטור ייעוץ חינוכי במדור החינוך של **הארץ שלנו**, שאותו ערך:

אשמן גילה וטיפח סופרי ילדים רבים מעל דפי **הארץ שלנו**, ובזמנו הגיע מדור הקומיקס של העיתון לשיאו עם יוצרים כמו פנחס שדה, אשר דיקשטיין וגיורא רוטמן, אך מהרצאה בנושא, שנשא בכנס עורכי עיתוני ילדים, התברר שהוא לא החשיב את הסיפורים האלו במיוחד.

אשמן כעורך

בהספד שכתבה אסתר קל¹³, חברת מערכת הארץ שלנו לאשמן, היא כתבה:

בשביל אשמן **הארץ שלנו** לא היה מקצוע, לא פרנסה ולא קרדום לחפור בו. עיתון בעבור בני נוער היה בעיניו אמצעי ותקווה לצמיחת אנשים טובים יותר, לישראל נקייה יותר, למדינה מתוקנת יותר, רוצה – זוהי עיתונאות, רוצה – זוהי עבודת ספרות, רוצה – זה חינוך, ייעוד, הגשמה אישית. כל אלה חברו יחד באישיותו של אשמן ובעשייתו בהיותו סופר בעל נפש, פייטן,

¹³ קל, 1974.

עיתונאי הקשוב לדופק הזמן ומחנך.

בתקופה שבה כתב אשמן באל"ף הוא עבד במשך שנה כמורה בגימנסיה הרצליה, והיה עיתונאי **בהעולם הזה**. לאחר מכן השתלב במערכת **הארץ שלנו** בעזרת עמיתו לתנועה הכנענית בנימין תמוז, שהיה עורכו השני של העיתון¹⁴. אשמן נהג לפרסם רשימות תחת השם "יעקב". כאשר שימש כסגן העורך, הביא עמו הרבה כותבים חדשים. הוא טיפח את הסיפורים המצוירים בהמשכים שחוללו מהפכה קטנה בעיתונות הילדים דאז¹⁵. בשנת 1964 פרש תמוז מעריכת **הארץ שלנו**, וסגנו אשמן היה למחליפו הטבעי כעורך. הוא הוסיף לעיתון מדורים חדשים והצטיין במיוחד בטיפוח כותבים חדשים¹⁶.

¹⁴ העורך הראשון של **הארץ שלנו** היה מרדכי קשתן, ששימש רק זמן קצר בתפקיד הזה. ראו אצל רימה שיכמנטר **תהליכי אוטונומיזציה של מערכת הספרות הישראלית לילדים ולנוער**, בייחוד בעמ' 22-24, שמעניקים תיאור מפורט של שלבי יצירת **הארץ שלנו**.
¹⁵ לפי עדותה של אסתר קל, שעבדה בשבועון במשך כל תקופת קיומו, "שלושים וחמש שנים ושבועון אחד" (ריינגולד, תשמ"ה, עמ' 5-6). עורך נוסף שכתב סיפורים מצוירים **בהארץ שלנו** המוקדם היה שמואל שיחור, אבל בהמשך, התבלט פחות מאשמן.
¹⁶ סגנו של אשמן היה יוסי גודראד שבא מהרדיו, ולאחר מכן פרש ועבר לטלוויזיה. את מקומו

במרוצת השנים שבהן ערכו תמוז ואשמן את העיתון התגלה **הארץ שלנו** כשבועון הילדים ששם את הדגש הרב ביותר בקומיקס מקורי בהמשכים, בניגוד ל**משמר לילדים** שנמנע לחלוטין מפרסום קומיקס על דפיו, ול**דבר לילדים** שפרסם באופן לא עקבי תחילה קומיקסים מקוריים, ולאחר מכן רק קומיקסים מתורגמים מסדרות כמו "פלאש גורדון" ו"פרשי הג'ונגל". בשלב מסוים, באמצע שנות השישים החל **דבר לילדים** לפרסם את סיפורי הקומיקס בצבע, כולל הסיפור המרשים "מסתרי היבשת האבודה" של צייר הקומיקס שהיה מזוהה בדרך כלל עם **הארץ שלנו**, אשר דיקשטיין. עם מחברי הטקסטים של **דבר לילדים** בשנות החמישים והשישים נמנו נחום גוטמן, אוריאל אופק ומשה בן שאול, אך אלו היו מיעוט¹⁷.

אולם נראה שמבין כל שלושת העיתונים היה זה **הארץ שלנו** שהקדיש את תשומת הלב הרבה ביותר ואת המקום הנרחב ביותר לסיפורי קומיקס, שאף זכו פה ושם להתייחסויות במאמרי המערכת כחומר לגיטימי לילדים¹⁸. בשלוש השנים הראשונות לקיומו של השבועון הופיעו רצועת קומיקס אחת או שלוש. לקראת סוף העשור היו הרצועות לעמוד שלם וכך נשארו, וכפי שמציינת רימה שיכמנטר, הם היו בעלי מוטיבים מובהקים של התרבות הפופולרית ועסקו לעתים מזומנות בילדים גיבורים שמבצעים משימות בלתי אפשריות¹⁹, בדומה לסיפורי הילדים בפרוזה שפורסמו בשבועון של הכותב הקבוע אבנר כרמלי (שמו הבדוי של איש לח"י לשעבר ואיש התנועה הכנענית שרגא גפני), ובדומה לסיפורי "חסמבה" של יגאל מוסינזון, שהופיעו בראשיתם אצל העיתון

תפס ריינגולד, שהיה עורך השבועון לאחר פטירת אשמן. סגן "לא רשמי" ככל הנראה, שכן מדי פעם היו כאלה שהגדירו אותו ככזה, היה פנחס שדה, שכתב הרבה לשבועון גם כשלא היה חבר מערכת.

¹⁷ לאה גולדברג, שחשיבותה בכתבת קומיקס ב**דבר לילדים** בשנות שלושים והארבעים היתה רבה, לא עסקה בכך בהמשך, ונראה ש"סיפורי אורי מורי" משנות החמישים אינם פרי עטה. על כך ראו ביתר פירוט בפרק על אריה נבון.

¹⁸ שיכמנטר, 2007 עמ' 28.

המתחרה **משמר לילדים**.

את הטקסטים של הקומיקס כתב בעיקר אשמן, לעתים שמואל שיחור, ומאוחר יותר גם הסופר פנחס שדה, שהיה לכותב הקבוע של סיפורי הקומיקס לאחר שאשמן חדל מכך לחלוטין, אולי בשל נטל חובותיו כסגן עורך וכעורך. הציירת הקבועה היתה נדל-לנדאו, והצטרף אליה לסיפור מסוים קריאל גרדוש, הלא הוא דוש, ולאחר מכן הצטרפו אמנים נוספים כמו דני פלנט, אשר דיקשטיין, דריאן אדר וגיורא רוטמן, שאיש מהם לא אייר סיפור של אשמן.

אשמן נחשב לאחד העורכים הבולטים והאהובים ביותר של עיתוני הילדים בארץ. הוא קבע את הכלל שלפיו אין נושא שאינו מתאים לילדים, ואם מבוגרים מגלים עניין במשהו, סימן שגם ילדים יגלו בו עניין, צריך רק למצוא רק את הדרך ואת הסגנון המתאימים להגשתו לקוראים הצעירים יותר. כאשר נשאל לא פעם מדוע אינו שולח את ידו בתחומים נוספים היה עונה: "להוציא עיתון טוב לילדים זו משימה מספיק חשובה בעיני כדי שאתמסר אך ורק לה. די לי אם אצליח בכך ואינני מחפש לי כתרים נוספים."

קריאה סובייקטיבית בכרכי השבועון מראה שהתקופה שבה היה אשמן קשור אליו, ובעיקר התקופה שבה היה עורכו, היתה תקופת השיא של **הארץ שלנו**, הן מבחינת הצלחתו והשפעתו הן מבחינת איכות הסיפורים (וגם סיפורי הקומיקס) שהופיעו בו. אשמן גילה ועיצב דור שלם של משוררים וסופרים לילדים²⁰.

את ה"אני מאמין" שלו בנושא עיתוני ילדים ביטא אשמן במאמר המבוסס על הרצאה שנתן בסימפוזיון בנושא ספרות ילדים, בשם "אין תחליף למילה

¹⁹ שם, שם.

²⁰ לדעת קל, בשיחה טלפונית עמה מראשית 2015, תקופת השיא של השבועון היתה תחת עריכתו של תמוז, שאז התרחב העיתון לדיון בתחומי אמנות שונים. ייתכן שחוות דעתה כמי

הכתובה", שהופיע **בעיונים בחינוך** ממרס 1974, זמן קצר לפני מותו הפתאומי, שם קבע כי "ילד שלא ירכוש לו הרגלי קריאה רציניים לא יוכל לנצל את כל אוצרות הידע, האמנות והמדע של העם ושל האנושות, והוא יהיה מנותק מההיסטוריה. זאת אומרת, יחיה את הרגע." אשמן גילה בהרצאה זו גישה מזלזלת למדי כלפי סיפורי הקומיקס שהוא עצמו היה בין מפתחיהם **בהארץ שלנו** :

הפיתויים המרחיקים את הילדים מן הקריאה – גם של ספרים, גם של עיתונים – הם הטלוויזיה, הקומיקס המצויר והסינרומנים (סיפור מצולם, מעין חיקוי על הנייר לקולנוע – א"א), ובכלל העיתונות הזולה והסנסציונית, כל מיני טרזנים וקאובויים. העיתונים הללו, הטלוויזיה והקומיקס מנצלים את הנטייה לעצלות המושרשת, נודה, בכל אחד מאיתנו. הטלוויזיה והקומיקס משתמשים באמצעי שהוא בערך כמו ציורי המערות של האדם הקדמון, זאת אומרת: ציור אחד ולמטה שורה כתובה אחת, שורה אחת בלבד. כך מרגילים את הקורא, אפילו שהוא יודע קרוא וכתוב, להסתכל על תמונה ולראות שורה אחת. מובן כי מסגרת כזאת קובעת שהתוכן יהיה פשוט וניתן להבהרה בשורה אחת, ולא ידרוש שום מאמץ²¹.

במלחמת יום הכיפורים גויס אשמן לזמן מה, ולאחר מכן הושג לו שחרור מיוחד והוא חזר למערכת. חודשים אחדים לאחר מלחמת יום הכיפורים מת לפתע בגיל 48. מותו היה מהלומה כבדה לצוות השבועון²². כדי להנציח את האיש, הוכרז על פרס לסיפור ילדים קצר על שמו, בשל התחושה כי בתחום הזה הגיע אשמן עצמו להישגים מרשימים בסיפורי "לולו"²³.

שעבדה תחת כל עורכי **הארץ שלנו** היא האובייקטיבית ביותר.

²¹ אשמן, 1974, עמ' 46.

²² ריינגולד תשמ"ה, עמ' 5-6.

²³ אפשר להשוות את היחס לאשמן **בהארץ שלנו** לאחר פטירתו ליחס שקיבל המייסד והעורך של השבועון המתחרה יצחק יציב, שגם על שמו נקרא פרס לספרות ילדים, וגם הוא זכה לאזכורים תכופים בשבועון לאחר פטירתו. אשמן נחשב לאחר פטירתו למעין עורך מייסד, ואנשי השבועון הקפידו לציין לאחר מותו שהם ממשיכים לפרסם את **הארץ שלנו** לפי היסודות והקווים שהתווה, יחס שלא ניתן לעורכים שלפניו, קשתן שתקופתו כעורך היתה קצרה (וזכה

לאחר מותו של אשמן תפס את מקומו סגנו אוריאל ריינגולד, ששימש כעורך השבועון עד לסגירתו ב-1985. עם התמנותו של ריינגולד החלה שקיעת השבועון, שנמשכה שנים. שדה, שהיה מזוהה עם **הארץ שלנו** קרוב ל-20 שנה, נטש את השבועון זמן קצר לאחר מותו של אשמן. לדעתי, לא מן הנמנע שהיה קשר בין שני הדברים. **הארץ שלנו** נסגר לבסוף ב-1985, עם גיליון הרטרופקטיבה שסקר את תולדותיו ושם דגש בנקודות שיא שונות, שקשורות ברובן לתקופה שבה היה אשמן חלק ממנו.

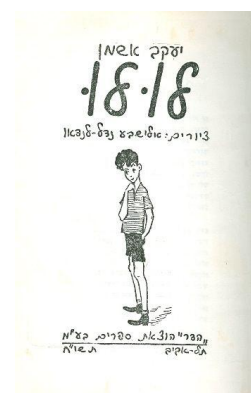
השבועון התמזג אז עם שני השבועונים המתחרים, **דבר לילדים** ו**משמר לילדים**, לשבועון שנקרא **מולנו**, במטרה ליצור שבועון חדש שמותאם יותר לרוח הזמנים. בניגוד ל**הארץ שלנו**, השבועונים **דבר לילדים** ו**משמר לילדים** התגלו כחסרי אוריינטציה היסטורית ולא טרחו כמוהו ליצור גיליון רטרופקטיבי. הגיליון האחרון שלהם היה גיליון רגיל, להוציא מאמר מערכת שהודיע ביבושת שזהו הגיליון האחרון. גם **מולנו** נסגר כעבור כמה שנים.

אשמן היה עורך עיתון הילדים היחיד שלו זכרו הוקדש גיליון שלם, מלא הספדים של כותבי השבועון כמו גלילה רון-פדר ועובדיו, ומאמרים על יצירתו במלאת שלושים למותו. אולי אפשר ליחס זאת לעובדה שנפטר צעיר ובמפתיע בעת מילוי תפקידו, אבל גם לחיבה האמיתית שרחשו לו אנשי השבועון וכותביו.

רק לאזכורים בודדים בשבועון לאחר עזיבתו) ותמוז. לא ברור אם **משמר לילדים** העניק לעורכו הוותיק בנימין טנא יחס כזה בשנותיו האחרונות, אבל אפשר אולי להשוות את היחס אליו ליחס שלו זכה **במעייב** העורך המייסד עזריאל קרליבך (ראו פז, 1980, עמ' 4). ריינגולד, העורך לאחר אשמן, הסביר שהמגמות שאותן פיתח אשמן ואותן המשיכה מערכת **הארץ שלנו** היו "הדגשה של עולם הילדים, ניסיון לגישה ישירה בין המערכת לקוראים, יחס של כבוד ושוויון בין בוגרים וילדים, מתן אפשרות רחבה לילדים להתלבט ולהחליט בעצמם במה הם בוחרים ושיתוף רב של הקוראים בעיתון". כלומר, לאשמן יוחס מתן פתיחות גדולה יותר לשיתוף הילדים בבחירה וביצירה של התכנים שקראו (ראו "90 סיפורים, 60 סופרים, פרס אחד", **הארץ שלנו**, כרך ל"ד,

”לולו” הספר ו”לולו” הקומיקס

אין אלא להצטער על שאשמן לא תרם יותר כיוצר מקורי לספרות הילדים, אם כי ככל הנראה חובותיו כעורך לא השאירו לו פנאי לכך. הוא תרם יצירת מופת אחת, ”לולו”, שאותה כתב בהמשכים בתקופה שבה היה סגן עורך **הארץ שלנו** ולמעשה התפרסם כסופר בזכות סיפורי ”מחשבות הילד לולו”, על מחשבותיו ועל הפנטזיות השונות של ילד עירוני חולמני בן עשר עד ארבע-עשרה (אולי בן דמותו של אשמן עצמו בילדותו), ששמו המוזר נגזר מהגיגיו בנושאי ”לו...לו”²⁴.

הספר **לולו** כתוב בסגנון הומוריסטי, אבל מתייחס ברצינות לעולם הילד

גיליון 45, 1.7.1984, עמ' 10).²⁴ פרקי "מחשבות הילד לולו" פורסמו כיצירות אנונימיות בכרך ב' של **הארץ שלנו**, החל ב-7.5.1952, במקביל לפרסום סיפור של "יורם נבו" שהחל להופיע שבוע לאחר פרסום סדרת "לולו". פרקים נוספים ושוב אנונימיים הופיעו בכרך ח' ב-1958, ומיד לאחר מכן כונסו באותה השנה, 1958, בהוצאת דביר, כספר עם איוריה של נדל-לנדאו. זהותו האמיתית של המחבר נחשפה לראשונה במאמרה של אסתר קל "מי מכיר את לולו", בגיליון מ-31.12.1958. הספר הופיע במהדורה חדשה ב-1978 עם עטיפה חדשה של אלונה פרנקל ועם האיורים המקוריים, ואף יצא כקלטת שמע ב-1979, כל זאת אולי הודות לפרסום המחודש שזכה לו בעקבות טקסי חלוקת פרס אשמן. אך מאז נשכח.

ולבעיותיו, שאותן הבין אשמן הבנה עמוקה.

כל פרק דן בנושא מסוים מתוך מכלול מחשבותיו וחלומותיו של הילד לולו, או באירועים שונים שבהם הוא מעורב. אלו בעיקר תיאורי הגיגים ודמיונות בנושאים שונים כמו אירועים היסטוריים, דמויות מתוך ספרים, מסעות בין עמים שונים (כגון האסקימואים או האינדיאנים), ומה היה מתרחש אילו הוא עצמו היה שותף להם או מעורב בהם במועד התרחשותם ובמהלך חייהם.

לולו הוא צבר, לא דמות מופשטת, אלא ילד בעל אופי מיוחד ומובחן היטב: ילד רגיש, ישר, נבון, בעל דמיון וחולמני, אך גם בעל היגיון משלו. זהו ילד שמרבה בקריאה ובעל ידע רב יחסית לילדים אחרים בני גילו, הוא גר בתל אביב. אביו הוא פקיד בנק. אנו יודעים שיש לו כלב בשם עמית, והוא אוהב בסתר לבו את חברתו לכיתה מירי. תחביביו הם צילום וקריאה, והמקצועות האהובים עליו בבית הספר הם חיבור ותנ"ך. עם זאת, לולו אינו מנותק מסביבתו, ובספר מתוארות אינטראקציות רבות בינו לבין בנות כיתתו ובני כיתתו וחבריו. פרקי הספר אינם אחידים הן מבחינת הלשון הן מבחינת התוכן. לעתים הם פנטזיה שמתרחשת בארצות אקזוטיות, פרי דמיונו של לולו, לעתים הם סיפורי הרפתקאות קלאסיים בנוסח **רובינזון קרוזו**, לעתים אלה אירועים שעברו על הסופר שמתארים כיצד היה משנה אותם אילו היה הדבר ביכולתו, ובסיפורים אחרים משולב הסופר באירועים היסטוריים שהתרחשו באמת.

לולו מבטא ביומנו את הגיגיו השונים ואת דעתו על בעיות החיים ובעיות הילדים ומתאר את הפנטזיות שלו על מה היה יכול להיות אילו היה בעל כישורי היפנוזה, וכיצד היה משליט את רצונו על הילדים המציקים לו; מה היה קורה אילו חי בקוטב הצפוני בין האסקימואים; אילו היה טס בירח מלאכותי; אילו היה מדבר בשפת בעלי החיים ויוצא להגן עליהם מפני בני האדם; אילו היה טרזן בגיונגל, או רובינזון קרוזו על אי בודד; אילו היה מוצא את התרופה למחלה הקטלנית באי אלמוגים באוקיינוס השקט, ומקבל על כך פרס נובל. מה

היה קורה אילו היה קברניט ספינת מפרשים ומגלה יבשת שישית אבודה, מאחר שאת כל העולם כבר גילו ואין עוד מה לגלות, כולל תיאור השבטים הפראיים שעל אדמתה, שנותנים לו כאות הערכה זרעים שבעזרתם אפשר לפתור את בעיית הרעב העולמית, כיוון שכל עלה על העץ שהם מצמיחים יכול להשביע שבעה אנשים רעבים. ומה היה קורה אילו היה יכול לשנות את ההיסטוריה. וכך עוד אירועים רבים (מתוך הפרק "אני רוצה לעשות משהו גדול").

בדומה ליאנוש קורצ'אק בשיאו, אשמן הצליח להכניס לסיפורים מסרים חינוכיים שונים בלי שהילד הקורא יהיה מודע לכך, אם כי המבוגר הקורא הבין זאת היטב. הוא קירב את המופלא והגרנדיוזי למציאות היומיומית של הילדים הקוראים, ועם זאת הקפיד מאוד שהשניים לא ייפגשו לעולם, ושההבדל הדק לכאורה בין מציאות לדמיון תמיד יישמר.

על הולדת הסדרה הזאת סיפר אשמן:

הילדים הם עם מיוחד במינו שאינו מרוצה מצורת החיים שלו. יש להם ביקורת על דמות העולם, על המבוגרים ואפילו על העובדה שהכל כבר גילו לפנייהם... הילדים רוצים להעמיד את עצמם מול אתגרים, לחולל גדולות להביא נצורות, להביא גאולה לאנושות... ואם אינם מסוגלים בינתיים לעשות זאת במציאות, הם עושים זאת בדמיונם, ולדמיון כידוע אין גבולות. רעיון זה הוא שדחף אותי לכתוב את "לולו". לפני כתיבת פרק חדש הייתי יושב ומנסה להיכנס לדמותו של הילד לולו האומר: "לו יכולתי לעשות את זה... לו הייתי עכשיו בארץ זו וזו... לו... לו...". הייתי מביט אל העולם מחדש בעיניו של ילד, חי מחדש את חוויות ילדותי, ולאחר שנכנסתי לעורו של לולו באה הכתיבה כמעט מאליה²⁵.

²⁵ אופק, 1985 כרך א', עמ' 62.

מכאן כאמור השם "לולו", המורכב משתי המילים לו-לו, וכפי שתיאר אותו אשמן, "לולו יש תמיד רעיונות נפלאים, אבל אף אחד אינו מקבל אותם"²⁶. אך מה היה מקור ההשראה ל"לולו"? לא מן הנמנע שהיה זה סיפור המפורסם של וולטר תרבר, "חייו הסודיים של וולטר מיטי", שהופק בשנת 1947 כסרט בכיכובו של דני קיי, על אדם שמדמיין לעצמו מעשי גבורה וחיים אלטרנטיביים ולובש ופושט בדמיונו מסכות ודמויות, כמו לולו שמדמה את עצמו לרובינזון קרוזו ולרבים אחרים²⁷.

אך מקור סביר הרבה יותר הוא קורצ'אק, שנראה כסופר המשפיע ביותר על אשמן, ובייחוד סיפורו שהופיע ב**דבר לילדים** ב-1939, "כך אני מהרהר", שיש להניח שאשמן קרא בזמן אמיתי, וגם הוא מתאר בגוף ראשון ילד שמדמיין לעצמו הרפתקאות מדהימות ושונות²⁸. הדמיון בין שתי היצירות בולט מאוד.

הסיפורים האלו, שהחלו להתפרסם ב**הארץ שלנו** ב-7.5.1952, הופיעו בשני שלבים נפרדים: בשלב הראשון הופיעו הסיפורים בכרך ב' של השבועון, במדור האנונימי "מחשבות הילד לו-לו". בשום מקום לא נרמזה שם זהות הכותב אשמן. בשלב השני הופיע לולו (בלי המקף באמצע) בכרך ג', כגיבור סיפור קומיקס בהמשכים, מאת "יעקב ואלישבע", שבו נדון בהמשך.

²⁶ קל, 1958, עמ' 13.

²⁷ לא ידוע לי אם הסיפור הזה בגרסתו המקורית תורגם לעברית.

²⁸ בפברואר 1939 פרסם קורצ'אק את סיפורו זה, שהתמקד בקונפליקט היהודי-ערבי בארץ ישראל, ופורסם לאחר שתורגם לעברית מכתב היד בידי ברל פומרנאן. הסיפור מעולם לא פורסם במקור הפולני שלו והוא קיים אך ורק בתרגום לעברית. הוא הופיע בעיתון הנוער החלוצי בפולין **החלוץ הצעיר**, ובגרסה מקוצרת ומצונזרת בארץ ישראל בשבועון **דבר לילדים**, ולא בכדי. הסיפור המלא כלל נושאים שנדיר למצוא כיום בסיפורי ילדים, כמו תיאור טרנספר מרצון של ערביי ארץ ישראל לאפריקה. הגרסה המלאה של פומרנאן פורסמה בשנת 1958 בקובץ של סיפורי קורצ'אק **סיפורים לילדים**, בעריכת המשורר זרובבל גלעד, שיזם את תרגום הסיפור מלכתחילה. הסיפור פורסם במלואו רק בזמן שהופיעו סיפורי "לולו" כספר, ויש להניח שרק אז נתקל אשמן בגרסתו המלאה, שאותה לא היה יכול להכיר מהגרסה המקוצרת שקרא **דבר לילדים**.

לולו חזר בפעם האחרונה לדפי **הארץ שלנו** בכרך ח', עם מקבץ רשימות חדשות, אנונימיות כולן. המערכת הסבירה: "הילד לולו הוא דמות ידועה יפה לקוראיו הוותיקים של **הארץ שלנו**, וכדי שגם הקוראים החדשים שלנו יכירוהו, הרינו מוסרים את עיקרי סימניו ואופיו: חולם בהקיץ, תם ותמים ויחד עם זאת בעל עין חדה, מבקר שנון וחרוף, בקיצור: טיפוס שיש לשים לב אליו ולהתחשב בדעתו"²⁹.

עוד כמה מעלילות לולו פורסמו בכרך, ומיד לאחר מכן פורסמו כולן כספר³⁰.
הספר הזה הוא יצירתו הידועה והבולטת ביותר של אשמן.

²⁹ הפתיחה ל"הילד לולו מספר על כל חטאיו: וידוי לקראת יום כיפור חדש", **הארץ שלנו**, כרך ח'.

³⁰ הספר חזר לתשומת הלב הציבורית הודות לפרס הסיפור הקצר על שם אשמן **שהארץ שלנו** היה מחלק בכל שנתיים לאחר פטירתו, ובמהלך אירועי החלוקה בדרך כלל היה אזכור של "לולו", ומאמר מיוחד עליו התפרסם בגיליון הרלבנטי של השבועון. כאמור לעיל, יש להניח שגם המהדורה החדשה של הספר מ-1978 והקלטת מ-1979 היו קשורות לתשומת לב חדשה זו, אולם לאחר סגירת כתב העת והפסקת חלוקת הפרסים, נשכח "לולו" לחלוטין.

לדעתי הספר הזה הוא אחת מיצירות המופת הלא ידועות של ספרות הילדים העברית, והוא בולט בין שאר יצירותיו של אשמן³¹. בספר הזה עסק אשמן לראשונה בספרות הילדים בנושאים שהם פופולריים מאוד היום, כמו ההבדלים והקשרים בין מציאות לדמיון, ובסיפור "שלוש משאלות ועוד" עסק, לראשונה בעברית, בנושא ההיסטוריה החלופית – מה היה קורה אילו התרחשו אירועים היסטוריים שונים בצורה שונה.

"לולו" הקומיקס

באופן יוצא דופן שאולי מראה את הפופולריות הרבה של המדור, "לולו" הפך גם לסיפור קומיקס הרפתקני בשם "לולו על אי בודד", שכתב אשמן וציירה נדל-לנדאו **בהארץ שלנו**, כרך ד', 1954, בחוברות 1-20. אם נרצה, היתה בסיפור הזה מעין הגשמה של כל חלומותיו של הילד לולו, ומן הסתם גם של אשמן עצמו. אולם יש הבדלים דרמטיים בין שתי הווריאציות.

וריאציה על נושא "הילד על אי בודד" יש בסיפור "אני רובינזון קרוזו"³², שבו מדמיין לולו כיצד הוא חי כאדם בודד בנגב, כמעין רובינזון קרוזו. הוא מתאר בסיפור כיצד זקנו גדל פרא ולבושו עורות עזים, ובמשך שנים של בדידות הוא אינו פוגש איש. הלך שמזדמן לשם במקרה לא מזהה אותו³³, חושב שהוא חיה או קוף גדול ורוצה לברוח, אך לולו מראה לו שהוא אנושי, נותן לו מזון

³¹ הדבר עולה בצורה ברורה מתיאורי הטקסים השונים של חלוקת הפרסים על שמו של יעקב אשמן מטעם **הארץ שלנו**. בכל טקס כזה, וכמעט בכל גיליון לזכרו, היה אזכור של "לולו" כיצירה בולטת של אשמן, אך מעולם לא הוזכר אף לא אחד מספריו האחרים לילדים.

³² **הארץ שלנו**, 28.5.1952

³³ הבלבול בין לשון עבר, הווה ועתיד אופייני לסיפורי "לולו", ומחזק את תחושת האמינות הפנטסטית של דמיונותיו. הבלבול הזה קיים גם בסיפורו של קורצ'אק "כך אני מהרהר", וזה מחזק את ההנחה שהסיפור שימש לאשמן כמקור ההשראה ל"לולו".

ושתיה ומציג לפניו את הציורים שצייר על הקירות, כמו האדם הקדמון. הוא מסביר לאורח שעשה את הכול בעצמו בשתי ידיו. האורח שלולו הציל מציע לו לחזור עמו למקום יישוב ולהעניק לו עושר רב, עבדים ושפחות, אבל לולו מעדיף להישאר עם כלבו הזקן, חברו היחיד. הוא נחוש בדעתו להישאר לבד לתמיד.

שגיאה!

השביב

בגילוי זה מתרשם טרם ראשון של ספור חיים בצוירים בשם "על אי בודד". קשה לכתוב הקדמה לספר. כדי שלא לפגוע באהדת הסמיות לקוראים, אבל מותר להציג את הניבויים. והרי הם למטכם.

אחר מזה. לילוי. מוכר לקורא. הארץ שלינו? כן המודר. מחשבות חילד לילוי.

האחרים — עליהם עדיין מוקדם לספר, נבו לנחש לפי קלמטר מניהם ולפי שם הספר.

מי הם? מה אשיות? ומה עשויות להיות? עלילותיהם?

אם חשבו לנחש — חוננו מתייחסים, אם לא תצליחו — תחנו מחמתנות; בין כך ובין כך נקחו שיתנו מחסור.

מי אוכל מה?
 צבדן מספר בעל חיים עם הספר
 הקוף והקטאים לו.
 זקן לפקידו: שבוני; תלוי 11
 6 קרשים.

מחרונות ומרשים
 שפחות למצויים
 כרכוב: ליונו; קרמב; יוקום הוידיק
 המהיר
 שפוח חוויכס; 11 חפר כמלכו (חוקר)
 12 יוקום ויטמור; 12 חוככי רות
 קרמב; 4 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי
 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי
 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי
 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי; 12 חוככי

זוהי פנטזיה של ילד נחוש בדעתו שחש בדידות ומחליט להתנתק מהחברה שסביבו. אפשר לשער שאשמן המשיך להרהר בהשלכות של הרעיון הזה והחליט לפתח אותו בצורה שונה לגמרי, כסיפור הרפתקאות קונבנציונלי יותר, כקומיקס. אך הקומיקס מביא וריאציה שונה לחלוטין על הנושא, שיש להניח

שגם ביטאה את ההבדל בין המדיומים השונים בעיני אשמן. אם הסיפור הציג פנטזיה מתוחכמת למדי, שמבטאת את תחושת הבדידות של ילד, הרי הקומיקס מביא סיפור פנטזיה סטריאוטיפי, ואפשר להגיד "פרימיטיבי" למדי. אין בו חשש מבדידות, ויש אף ערגה כלפיה, דבר שמאפיין את הסיפור על לולו. האווירה הכללית בקומיקס אכן שונה מאוד מסיפור לולו "רגיל". בסיפור רגיל ברור מאוד המתח בין דמיונותיו של לולו ובין העולם האמיתי, שבו הדמיונות האלו חסרי משמעות, ויש נתק מוחלט בין העולם של החלומות בהקיץ ובין העולם האפור של היומיום שבו לולו יכול רק לחלום. בקומיקס, לעומת זאת, הניגוד שמעניק לסיפורי הפרוזה את קסמם ואת עוצמתם, אינו קיים.

לאחר הפתיחה הריאליסטית יחסית של הסיפור, לולו מוצג כגיבור שמציל לבדו את חברי הקבוצה המבוגרים, בתחבולותיו ובהבנתו את שפת השחורים. הוא מוצג למעשה כמנהיג. בקומיקס אשמן בחר לוותר על ההבדל בין דמיון למציאות, כנראה מתוך ההנחה המובלעת שהקומיקס מייצג פנטזיה לא מרוסנת, בניגוד לפרוזה. אנו מוצאים את אותה הנחה גם בסיפורי "גידי גזר" הראשונים.

בכל אופן, הסיפור הזה, בניגוד לשאר סיפורי לולו שכולם פורסמו בספר, מעולם לא הודפס מחוץ לדפי **הארץ שלנו**. בעבור קוראי הספר, על לולו נגזר להישאר בעל חלומות שלעולם אינו מצליח להגשימם.

לקומיקס, שיעקב אשמן הוא אחד מיוצריו המוקדמים והבולטים בשפה העברית, יש שורשים קדומים בתרבות המערבית. יש שמוצאים את שורשיו בימי הביניים והיו שאף הרחיקו לכת וחזרו לימי קדם (Horn 1991). אולם ברור שבבואנו לבחון אותו כז'אנר מובחן, כפי שהוא קיים היום, יש לחפש את שורשיו בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, בעיתונים ובמגזינים

הפופולריים בארצות הברית ובאנגליה, ובעיקר בעיתונות הפופולרית של ארצות הברית של המחצית הראשונה של המאה העשרים (Duncan 2009). שם הופיע סיפור העלילון לראשונה כז'אנר מוגדר ומובחן, תחילה כסיפור הומוריסטי ולאחר מכן כסיפור הרפתקני שבו כיכבה דמות הרואית כלשהי.

לשיאו הגיע הז'אנר במדיום החוברות שנוצרו בשנות השלושים והגיעו למרב הפופולריות שלהן בשנות הארבעים והחמישים. בחוברות האלו נוצר גיבור מסוג חדש, "גיבור-העל" מסוגו של סופרמן ולאחר מכן באטמן, ספיידרמן ורבים אחרים. גיבור-העל היה לסמל שמגדיר של ז'אנר העלילון ומתקיים עד היום (Morrison 2011). ליצירה של המוטיב הז'אנרי הזה היה תפקיד מכריע אצל יוצרים יהודים שונים, כותבים ואמנים, ויש שמוצאים בכך אלמנטים שאופייניים לתרבות היהודית, הן הגבוהה הן הפופולרית יותר (Fingeroth 2007). משנות השישים החל להתקיים בארצות הברית העלילון האלטרנטיבי שבו הוצגו סיפורים לקהל מבוגר יותר מהמקובל עד אז, שכללו מין ואלימות קיצונית.

כיום הז'אנר מיועד דווקא לקהל המבוגר יותר, והוא זוכה להצלחה בכל העולם ובייחוד בארצות כמו יפן וצרפת, שבהן יש מגוון ענקי של ז'אנר העלילון (Beaty 2007).

במחקר בחוץ לארץ זוכה הז'אנר והמדיום של העלילון לעניין רב הן ככלי תקשורת שיש לו יכולת להשפיע באמצעות מסריו על קהל גדול, הן כתחום "ספרות" שהסיפורים שבו ראויים לניתוח על פי כל הכללים המקובלים של הספרות היפה.

במחקר האקדמי של סיפורי העלילון (ובראש ובראשונה של ז'אנר "גיבורי-העל") בחו"ל התבלטו כמה שיטות עיקריות: השיטה הראשונה – ניתוח הז'אנר והיצירות בתוכו ככלי לחקור באמצעותו את ההיסטוריה של התרבות הפופולרית ודרכה גם את זאת הכללית יותר. דוגמה מצוינת לכך היא Wright

2003. השיטה השנייה – הזיאנר ככלי לחקור באמצעותו תחומי תרבות ספציפיים וקבוצות ספציפיות, ומה אפשר ללמוד דרכם על החברה. דוגמה לכך היא Pustz 2000. השיטה השלישית – ניתוחים סטרוקטוראליים ואף פסיכולוגיים שקושרים את סיפורי העלילון לא כל כך לחברה שמסביב ולתקופה שבה הם נכתבו, כמו לנושאים שונים שנמצאים בתת-המודע הקולקטיבי. דוגמה טובה לשימוש הזה יש בספרו של Klock 2003. קלוק אף מציע סוג רביעי של ניתוח, שהוא נדיר מאוד בחוגי האקדמיה של סיפורים מהסוג הזה – ניתוח ספרותי של יצירות שלדעתו הן בעלות איכויות שמאפשרות ניתוח כזה. (סוג ניתוח כזה דווקא נפוץ מאוד בחוגי ה"חובבים" של תרבות העלילון, אך בהחלט לא בחוגים האקדמיים שרק לעתים נדירות מנסים לבדוק יצירות מסוג זה על פי איכותן הספרותית בלבד).

אשמן כיוצר קומיקס הרפתקני בעברית

נראה שהיה זה אשמן שטיפח את מדור הסיפור בציורים **בהארץ שלנו**, ובכך חולל מהפכה קטנה בעיתונות הילדים של התקופה, שבה כמעט כל העורכים התייחסו אל הסיפורים הללו בזלזול.

סיפורי הקומיקס של אשמן, כולם משנות החמישים, כללו את סיפור הקומיקס הראשון של **הארץ שלנו**, שם משום מה לא הופיע שמו כמחבר. היו לו שני מאיירים: מאיר שנהבי בשני הסיפורים הראשונים, ולאחר מכן נדל-לנדאו.

הסיפור **השלישייה בעקבות האוצר** מאת שנהבי ואשמן (כרך ב' ב-29 חלקים, 1.5.1952–25.7.1951) היה סיפור הקומיקס (או "סיפור בציורים" כפי שכונה אז) ההרפתקני הראשון בעיתונות הילדים העברית. הוא עסק בשלישיית נערים ישראלים אמיצים שיוצאת לחפש אחר אוצר שודדים באיי שלמה. לא ברור לחלוטין אם אשמן שיתף פעולה עם מאיר שנהבי בסיפור הקומיקס הראשון הזה **מהאוצר שלנו**. שמו אינו מופיע בקרדיטים, אך סביר שהיה שיתוף פעולה. עדות ברורה לכך ניתנת בהערת העורך לסיפור הבא (ראו להלן), שם הוא כותב:

לאחר ההצלחה הגדולה של הסיפור-בציורים, "השלישייה בעקבות האוצר", ולאחר שפע המכתבים והבקשות להמשיך בסדרה זו, ישבו שני חברינו, הצייר מאיר שנהבי ועורך המשנה יעקב אשמן, וחיברו סדרה חדשה: "מסע השלישייה בספינת המרחב"³⁴.

בסדרה הקודמת היה דמיונם של המחבר והצייר מרותק למציאות (אף כי המציאות האפריקנית חורגת לפעמים ממסגרת מציאות רגילה)³⁵ והם הפליגו אל מרחבי הדמיון וההזיה. ייתכן, כמובן, שבעוד מאה שנים יתברר שיש להזיותיהם ולדמיונם יסוד במציאות המרחבית בין הכוכבים, אך לעת עתה סיפורם מבוסס על שעשועי הדמיון יותר משהוא מבוסס על מחקר מדעי או אפילו על השערה מדעית, ובדומה לדפים מתוך **האוצר שלנו** משנת 2002³⁶, אין כאן אחריות של מאה אחוזים לאמיתות הפרשה. אנו מאמינים כי תשבעו נחת מגלגולי השלישייה במרחבי הכוכבים. להתראות, אפוא, בשבוע הבא ובשבועות הבאים אחריו.

³⁴ כאן כדאי לציין שבשיחה שהתקיימה בנובמבר 2014 עם מזכירת מערכת **האוצר שלנו** דאז ולעתיד אסתר קל, שיודעת טוב יותר מכל אחד אחר פרטים על **האוצר שלנו**, היא לא זכרה כלל שאשמן היה קשור לסיפור הזה, אם כי זכרה היטב סיפורים אחרים שלו כמו "ג'ידי גור".
³⁵ לדעתי, המשפט הזה חשוב במיוחד. נרמז בו במפורש כי השניים חיברו גם את הסיפור הקודם, אם כי רק שמו של שנהבי מופיע בו כיוצר, ולכן יש לראות גם אותו כיצירתו של אשמן.
³⁶ סיפור עתידי שהופיע בשבועון וחוזה את העתיד לבוא בעתיד הרחוק של שנת 2002, והכותב האופטימי מאוד, שמואל שיחור, הביא קטע **מהאוצר שלנו** של אותם הימים המדווח על מאבקו של כדור הארץ בפולשים מהחלל. במציאות הקשה, **האוצר שלנו** שרד רק עד 1985.

מיד לאחר סיפור זה הופיע סיפור ההמשך שלו: "מסע השלישייה בספינת המרחב" מאת יעקב אשמן ומאיר שנהב, בכרך ב', גיליונות 22-50, ובכרך ג' ב-30 חלקים. זה היה סיפור המשך לסיפור הקודם, והפעם הופיע בו השם "יעקב" כמחבר.

היה זה סיפור המדע הבדיוני הראשון בקומיקס הישראלי, על מסעם של שלושה נערים לכוכב אחר ב"ספינת מרחב" (המילה "חללית" עוד לא הומצאה). שם הם מוצאים את עצמם מעורבים במאבק בין אנשי פלסטיק טובים לאנשי פלדה רעים. הנערים מסיימים את המלחמה באמצעות קרניים מיוחדות שנוצרו להפיץ שנאה בין הלוחמים, אך גורמות להפיכת אנשי המתכת ל"טובים", ולסיום המלחמה לפני חזרת הנערים לכדור הארץ. סיפור חללי זה נשאר יחיד במינו במשך שנים רבות. בשנים הבאות העדיף **הארץ שלנו** לעסוק במדור הקומיקס שלו בסיפורים ריאליסטיים מעט יותר, שקרובים יותר לבית.

שנים רבות לאחר מכן, באוקטובר 1967, חזרה השלישייה בסיפור האחרון, "השלישייה בלב ברזיל", שתיאר את לילותיהם של שלושת החברים אגס, ננס וכלונס ביערות האמזונס ובקרבות עם אינדיאנים וחרקים טורפים למיניהם. המחבר והאמן הפעם היה דני פלנט, והיתה זו מחווה שלו בסיפור הקומיקס האחרון שחיבר בעבור **הארץ שלנו** לאחר קריירה רבת שנים, לשני סיפורי השלישייה של אשמן משנות החמישים, ששימשו לו מקור השראה³⁷.

כן חיבר אשמן את שני סיפורי "יאיר וידידו אביר", שאיירה נדל-לנדאו בכרכים ד'ה' ב-1954, על עלילות כלב אמיץ שעוזר לילד. חלקו הראשון של הסיפור עוסק בתיאור התיידדותם של הילד והכלב, ומשם הופך לסיפור הרפתקה. הכלב

³⁷ עם זאת, לדברי פלנט, לא היתה כל תרומה יצירתית לסיפור, שהתבסס על הדמויות שהוא עצמו יצר עם שנהב.

לוכד גנב שנכנס לבית באישון לילה, ולאחר מכן לוכד מסתנן – ילד ערבי כבן עשר. בצד ה"טובים" מופיע לאורך הסיפור נער ערבי שמשתף פעולה לאורך כל הדרך עם הגיבורים, אם כי הוא פליט. הילד מתאר את סיפור חייו: "הורי מתו במחנה הפליטים, ואני נותרתי יתום ורעב וחסר מגן. קטן גוף אני וחודר בנקל בעד אשנבים. ראש חבורת השודדים, אחמד שתום העין, הבטיח לי לחם אם אסייע להם."

אשמך יוצר כאן תיאור סימפטי של ילד ערבי שנאלץ לסייע שלא מרצונו לעבריינים. הלב יוצא אליו ממש, ובצדק. הילד אומר על הנער הערבי: "דוד יהושע הוא מסכן, רועד מפחד ומחולשה. אולי נאכילנו." הסיפור הראשון עוסק בהיאבקות בנחשים ובמסתננים ערבים מרושעים, והסיפור השני, באופן יוצא דופן לשנות החמישים, עוסק בסוחר אופיום ערבי ובשותפיו היהודים.

אמנם זהו סיפור מינורי יחסית בהשוואה לסיפורי קומיקס אחרים של אשמן, אולם הוא מעורר עניין מיוחד בשל נקודה אחת: היחס המופגן בו כלפי הערבים. יש בו שיתוף פעולה מעניין ביותר בין יהודים לערבים הן בצד הטוב הן בצד הרע: הפושעים הם גם יהודים וגם ערבים. אחת הדמויות הבולטות בסיפור היא של ילד ערבי פליט שבא לחפש בחשאי את ביתו הישן ביפו ומסייע ליאיר ולכלב אביר. הסיפור מציג סימפטיה רבה לסבלם של הפליטים הערבים, לצד תחושת

אין אוניס של הילד הגיבור שאינו יכול לעזור להם.
בסיפור מכניס אשמן מסר מובלע של הצורך להיות בקשרים טובים יותר עם הערבים, וגם עם "הפליטים הערבים", ויש להניח שהדבר היה קשור עמוקות לעמדותיו הכנעניות. זהו מסר פוליטי ואפשר אף לומר חתרני, שלא היה נפוץ בסיפורי הקומיקס העבריים של **הארץ שלנו**, אבל אפשר למצוא אותו שוב בסיפור קומיקס שאליו היה קשור אשמן, שחתם את סדרת "גידי גזר".

"גידי גזר"

המפורסמים והמוצלחים שבסיפוריו של אשמן לצד סיפורי "לולו" היו סיפורי הקומיקס על "גידי גזר", אולי הסדרה הידועה והזכורה ביותר של **הארץ שלנו**, על הפלמ"חניק הגיינג'י חובב הגזר בקרבות שונים ברחבי המדינה בתקופת המנדט, במלחמת העצמאות, ולאחר מכן במבצע סיני³⁸. את הסיפורים איירה נדל-לנדאו, ויש משום אירוניה מסוימת בכך שסיפורי הקומיקס המלחמתיים הראשונים בעברית צוירו בידי אישה³⁹.
העורך תמוז כתב על הסדרה כך:

אילו היינו רוצים לשמוע בקול חובבי השלישייה, היינו צריכים להמשיך

³⁸ ריינגולד, 1982. לימים, כאשר **הארץ שלנו** אזכר סיפורי קומיקס ישנים שלו, הוא בדרך כלל היה מזכיר את סיפורי "גידי גזר", מה שמעיד על הפופולריות המיוחדת של הסדרה. בגיליון לזכרו מ-1974. 22.7 נכתב: "אם יש לכם הורים שקראו בילדותם את 'הארץ שלנו', שאלו אותם: מה הדבר הראשון שאתם זוכרים כאשר אתם שומעים את השם 'הארץ שלנו'? קרוב לוודאי שהתשובה תהיה כמעט אחידה: 'גידי גזר'! שנים רבות לפני ש'פופאי המלח' אכל תרד בטלוויזיה, עיצב יעקב את דמותו של 'גידי גזר', הצבר הפלמ"חניק המנומש, שלפני כל מבצע גבורה שלו הוא אוכל גזר ומתגבר על תקלות" (שם, עמ' 18). בראיון שהתקיים עם אסתר קל בגיליון הסיום של **הארץ שלנו**, 11 שנה לאחר מכן, היא אומרת: "אני חושבת שאת 'גידי גזר' זוכרים היום היטב כל אלה שהיו אז ילדים" (אוריאל ריינגולד, "שלושים וחמש שנים ושבעות אחד: אוריאל ריינגולד מראיין את אסתר קל", **הארץ שלנו**, חוברת 30, כרך ל"ה, תשמ"ה, עמ' 5-6). לענייננו, אין זה באמת חשוב אם אובייקטיבית היתה זו סדרה כה פופולרית, אלא שזו היתה תחושתם הסובייקטיבית של חברי מערכת **הארץ שלנו**.

³⁹ ריינגולד, 1982, ג, 16.3.1982.

בסיפור עד שיזקינו. אבל החלטנו לבחור בנושא חדש, והפעם סיפור מציאותי ולא דמיוני כ"מסע השלישייה בספינת המרחב". גידי, תלמיד גימנסיה שנעשה פלמ"חניק, מתנסה בכל מעשי הגבורה של הפלמ"ח לפני קום המדינה: מלחמה בשלטון הבריטי המגרש את המעפילים ובערבים המתנכלים ליישוב, שמירה על סודות המחותרת וכמובן התעלולים המפורסמים של הפלמ"ח. סייעו לנו הפעם אלישע, פלמ"חניק לשעבר, והציירת אלישבע.

גידי גזר היה בחור צעיר, עליז ונועז שבסיפור הראשון עבר מהגימנסיה בעיר אל הקיבוץ והצטרף ל"הכשרה" אל הפלמ"ח (עם זאת, מעניין לציין שאשמן בעברו דווקא היה איש ארגון לח"י), וחווה שם תעלולים ושיגועים נוסח סיפורי פצ'ו **בחבורה שכזאת** מאותה התקופה, לצד הרפתקאות שונות במאבק נגד הבריטים והערבים ועזרה למעפילים. אלא שבניגוד לפלמ"חניקים של **חבורה שכזאת**, בסיפור הראשון היו לגידי גזר כוחות-על של ממש, תוצאה של אכילת גזר (בדומה לאלה של "פופאי המלח" כתוצאה מאכילת תרד), שבהם השתמש בתחילה כדי לגבור על בריונים בקיבוץ, ומאוחר יותר כדי להיאבק בבריטים ובערבים. וכך, לפני כל מבצע גבורה שלו, היה גידי אוכל גזר כדי להתגבר על כל תקלה אפשרית. אך הכוחות האלה הוצנעו מאוד בסיפור השני ונעלמו בסיפורים הבאים, כנראה כדי להראות שדמותו של גידי אינה כה יוצאת דופן לעומת הלוחם העברי הרגיל, הנועז כשהוא לעצמו.

בסיפורים הבאים הוצגו מאבקיו של גידי במלחמת העצמאות ובמבצע סיני בחזיתות שונות בארץ ומחוצה לה, לרוב תוך פיקוד על יחידה של לוחמים נועזים.⁴⁰

בסך הכול הופיעו חמישה סיפורי "גידי גזר" בחזיתות לחימה שונות:

1. **"גידי גזר: עלילות מימי הפלמ"ח"**, כתבו אלישע (פלמ"חניק לשעבר ששמו המלא לא הוזכר) ואשמן. ציירה: נדל-לנדאו. הסיפור הופיע ב**הארץ שלנו**, כרך ג', תשי"ב, 1953, חוברות 2-27 ב-23 חלקים. הסיפור הזה עוד היה בנוי מרצועה של שלוש תמונות בלבד. בולט בו האופי ההומוריסטי בתיאורי ה"שיגועים" שאותם עובר גידי בקיבוץ ובהכשרה, ומבחינה זו הוא מזכיר מאוד גם כמה מסיפורי **ילקוט הכזבים** של חיים חפר ודן בן אמוץ (1956), אך הוא קדם לשניהם בכמה שנים, ולא מן הנמנע ששימש כמקור השראה מסוים. גידי מופיע בו כסוג של "פופאיי" אמריקני לא מסובך ואף פשטני לכאורה, אבל כאמור, הודות לאכילת גזר הוא מסוגל לגבור על כולם בנקל⁴¹.

⁴⁰ אפשר לראות את הסיפורים כחלק מהנטייה של **הארץ שלנו** באותן השנים להציג סיפורים מחיי הפלמ"ח וממלחמת העצמאות, שבתחילה לא היו קומיקס. לדוגמה, סיפוריו הצבאיים של הסופר שרגא גפני, שפורסמו תחת שמות עט שונים שלו.
⁴¹ קו העלילה הזה מזכיר גם את קו העלילה של סיפורי "פופאיי" האמריקניים של לואיס סגר, על מלח שמקבל כוחות-על לאחר אכילת תרד, שאולי היו מוכרים לאשמן ממקור אמריקני.

קו עלילה נוסף שמשלים את העלילה ההומוריסטית של תעלולים בקיבוץ הוא העלאת המעפילים בידי גידי גזר, תוך התגברות על כוחות הבריטים שמנסים לחסום את כניסתם לארץ. בסיפור מופיעות גם כמה דמויות נוספות, כמו המפקד "גנדי" ו"בומבה" השמן, שיופיעו גם בסיפורים נוספים של "גידי גזר"⁴². נראה שהסיפור הזה היה פופולרי למדי. עובדה היא שמערכת **הארץ שלנו** פרסמה כעבור כמה שנים סיפורים נוספים מעלילות הגיבור הגיינג'י. אלא שבסיפורים הללו יש שינויים ברורים מאוד בהשוואה לסיפור הראשון. למעשה הם שייכים לז'אנר ספרותי אחר. ההומור שקיים בסיפור הראשון (שנראה כיום כפרימיטיבי למדי) שוב אינו קיים בסיפורים הבאים, שבכולם יש קו עלילה דרמטי אחיד וכולם מופיעים בעמוד קומיקס שלם, בניגוד לסיפור הראשון שהופיע ברצועה אחת בלבד.

2. **"השיירה המשיכה בדרכה: עלילות גידי גזר"**, מאת אשמן ונדל-לנדאו. הסיפור הופיע ב**הארץ שלנו** כרך ו', תשט"ז, 1956, חוברות 26-36, ב-11 חלקים. גידי גזר מגן על השיירות המספקות מזון לירושלים הנצורה ונאבק בלוחמים הערבים במלחמת העצמאות. במהלך הסיפור הוא לכאורה מוכן להיכנע לערבים הבוגדנים (שמציגים את עצמם בסיפור כ"נדיבים", ולקורא ברור שזוהי הטעיה), אך למעשה מתברר שזוהי תחבולה שמביאה למעבר השיירה בשלום.

3. **"ג'וב מיוחד בנגב: גידי גזר נלחם בנגב"**, מאת אשמן ונדל-לנדאו, **הארץ שלנו**, כרך ו', תשט"ז, 1956, חוברות 37-50, ב-14 חלקים. גידי גזר נאבק במצרים בנגב במלחמת העצמאות ומנסה לגייס את תמיכת הבדואים. סוכן מצרי שחור, ערמומי ומרושע (המנבל את פיו במהלך הסיפור) מנסה לגייס לצד

⁴² ייתכן שהדמות של "בומבה" מבוססת על השחקן יוסף "בומבה" צור, שדומה לה בתווי הפנים. צור, שהיה איש הפלמ"ח וההכשרה המגויסת בקיבוץ, הופיע בסרט "חבורה שכזאת" כפלמ"חניק. אפשר גם לתמוה אם גם המפקד המשופם של גידי, "גנדי", מבוסס על הדמות של רחבעם זאבי, שקיבל את הכינוי "גנדי".

הצבא המצרי. לבסוף מחליט השיח' הבדואי לסייע לישראלים נגד המצרים, לאחר שראה כיצד הפריחו את השממה. על סיפור זה כתב תמוז :

שובו של גידי גזר יצר שמחה בביתם של כל הקוראים, ובגיליון הבא נחל בסיפור חדש "ג'יוב מיוחד בנגב". על תוכנו אני יכול לגלות רק זאת: הייתי עסוק מאוד בערב החג, כאשר קיבלתי את הטיוטה של הסיפור ולא יכולתי להתפנות לקרוא בו, אבל הצצתי בעין אחת לעבר הנייר כדי לראות במה המדובר, ולמן הרגע שהצצתי בסיפור – לא יכולתי להינתק ממנו עד שכיילתי לקרוא בו בנשימה אחת. מקווה אני כי דעתכם תהיה כדעתי.

לאחר הסיפור הזה הפסיקו העורכים בעיתוני הילדים להתייחס בצורה ספציפית לסיפורי קומיקס כלשהם במגזין, אולי משום שלא חשו כלפיהם כל הערכה, למרות הצלחתם הברורה בקרב קהל הקוראים.

4. "כיתת העצובים: עלילות גידי גזר", מאת אשמן ונדל-לנדאו, **הארץ שלנו**, כרך 7, תש"ז, 1957, חוברות 1-21, ב-21 חלקים. גידי גזר וכיתת העצובים, "חברי כיתה שהם עצובים אם לא שולחים אותם לתפקידים מסוכנים במיוחד", חיילים נועזים אלו שכללו את מוטקה הסייר הטוב ביותר בפלמ"ח, את אלי, זורק הסכינים הטוב ביותר בפלמ"ח ואת בומבה, ידידו הוותיק של גידי, החבלן הטוב ביותר בארץ. הם יוצאים למשימות מסוכנות בנגב בתקופת מלחמת העצמאות, ובהן פיצוץ גשר שהצבא העיראקי מעביר עליו ציוד. תוך כדי מאבק בלוחמים הערבים שבזים ליהודים, מגלים במערה עצמות לוחם עברי קדום ומגילות גנוזות קדומות, שמחזקות במסר סמוי את הקשר בין תושבי הארץ הקדומים למודרניים.

5. "גידי גזר בעקבות אל-נטר", באותו הכרך, חוברות 22-43, כתבה "מרים" וציירה נדל-לנדאו. בסיפור הזה אין אקשן כלל, ידידיו הלוחמים של גידי מהסיפורים הקודמים נעלמים, ולעומת זאת אנו פוגשים את הוריו, שאותם לא פגשנו בעבר. יחסי יהודים וערבים נוטלים מכאן ואילך מקום מרכזי בסיפור

הזה. גידי יוצא בזמן מבצע סיני לעזה מחופש לערבי כדי למצוא אדם שאביו חייב לו כסף, במטרה להחזירו לו. הוא מסייר ברצועת עזה ופוגש בפליטים ובילדיהם, ולבו יוצא אליהם. לראשונה וגם לאחרונה בקומיקס העברי אנו מקבלים תיאור מפורט של חיי הפליטים הערבים בעזה, והם אינם מוצגים כנציגי הרשע, אלא רחוק מכך. ניתן רק מעין הסבר מדוע הם לא יוכלו לחזור לישראל, אך הסופר מתמודד עם השאלה הזאת ומחווה את דעתו שיהיה אפשר להחזיר לפחות חלק מהם: גידי פוגש באל-נטר, ומקיים עמו שיחה ידידותית שכמוה מעולם לא היתה ולא תהיה בין יהודי לערבי בסיפור קומיקס ישראלי. הסיפור מסתיים עם פרידתם, כשגידי מבטיח לאל-נטר, שמוצג כאדם טוב שמחלק את רכושו לעניים, שלא ינוח ולא ישקוט עד שישג לו רישיון לחזור לישראל, ואל-נטר מביע את חששו מהיום שבו יעזבו הישראלים את עזה הכבושה.

הסיפור הזה היה יוצא דופן בכך שהפעם לכאורה לא כתב אותו אשמן והוא מתרחש שמונה שנים אחר אירועי הסיפורים הקודמים, אך גידי לא נראה בו כמי שהזדקן אפילו ביום אחד, והוא ממשיך לגור בבית הוריו (תופעה מקובלת היום, אך בהחלט נדירה בתקופה שבה פורסם הסיפור). האם אשמן כתב את הסיפור הזה הפעם בשם הבדוי "מרים"? ייתכן בהחלט.

מזכירת המערכת דאז אסתר קל זוכרת כיום⁴³ שאשמן כתב את כל סיפורי "גידי גזר", ולא זכור לה שהיתה מישהי בשם מרים שהיתה קשורה למגזין בשנים אלו. אם כך, נשאלת השאלה מדוע ראה אשמן צורך לכתוב סיפור זה בשם בדוי? לא מן הנמנע שהיה זה בשל העיסוק בנושא בעל המשמעויות הפוליטיות, שאולי לא רצה לדון בו תחת שמו אמיתי.

את האפשרות שאשמן הוא מחבר הסיפור מחזק הדיון בנושא חזרת

⁴³ בשיחה טלפונית שקוימה עמה במרס 2015.

הפליטים, שראינו שכבר עסק בו בסיפור "יאיר וידידו אביר", כמו גם העובדה שכתב מאמר על הנושא הזה **בהארץ שלנו**⁴⁴ לאחר ביקורו שם. הוא מציג במאמר, בצורה מאוזנת ורוויית אמפתיה, את מצבם הקשה של הפליטים החיים ברצועת עזה ואת העובדה שדוכאו בידי המצרים ששלטו בהם. כל זה מחזק בי את המחשבה שאחרי הכול אשמך הוא זה שעומד מאחורי "מרים", אם כי זו סברה שמבוססת על עדויות עקיפות בלבד.

יש שלוש חטיבות שונות בחמשת סיפורי הסדרה הזאת, השונות מאוד זו מזו: הסיפור הראשון בסדרה עומד לחלוטין בפני עצמו, כמעין סיפור הומוריסטי על החיים בהכשרה המגויסת בקיבוץ, ומזכיר כאמור סיפורים כמו **חבורה שכזאת** של פוצ'ו, שפורסם שנים לאחריו. הסיפורים השני, השלישי והרביעי בסדרה הם סיפורי קרבות קונבנציונליים למדי של התקופה. הם משתלבים היטב בגל סיפורי המלחמה שנכתבו בעשור הראשון שלאחר מלחמת העצמאות. על מלחמה זו הופיעו במהלך העשור עשרות ספרים וסיפורים, הן בסיפורת למבוגרים הן בסיפורת לילדים ולנוער⁴⁵, בספרות המבוגרים אצל סופרים כמו משה שמיר בספרו המפורסם **במו ידיו**, ואצל ס' יזהר, ובספרות הילדים אצל סופרים כמו שרגא גפני, מנחם תלמי, יהודה סלוא ואחרים. סיפורי "גידי גזר" היו יוצאי דופן רק בכך שתיארו את הרפתקאותיו הדמיוניות של איש פלמ"ח במקומות ובאזורים שונים. הספרים בדרך כלל היו ריאליסטיים יותר. באופן כללי סיפורי "גידי גזר" מתארים נרטיב הרואי של סיפור מלחמה שבו לוחם פלמ"ח נועז נעזר בכמה עוזרים אמיצים, ומביס את הערבים. לרוב, אך בהחלט לא תמיד, הערבים מוצגים בצורה עוינת או נלעגת. הנרטיב אינו אחיד

⁴⁴ י' אשמך, "ביקור בעזה הכבושה", **הארץ שלנו**, כרך ז', גיליון 13, 5.12.1956.

⁴⁵ ראו ניתוח מפורט של הז'אנר אצל בן דוד, 1990.

ועקבי ביחסו לערבים – יש גם ערבים שאפשר לשתף עמם פעולה – ערביי הנגב, המופיעים ב"ג'יוב מיוחד בנגב", שמתוארים כמי שמרומים בידי שליחי המצרים, אך לבסוף מבינים שהאינטרסים שלהם זהים לאינטרסים של הישראלים. סיפורים אלו, כמו כל סיפורי "גידי גזר", שמו דגש על הלחימה הישראלית והציבו במרכז הסיפור לוחם אחד בודד. הנרטיב של הסיפורים מתאר את צמיחתו כנער נועז שהופך לפלמ"חניק. בתחילה החברה דוחה אותו, עד שהוא מוכיח את עצמו, ולאחר מכן נעשה מנהיג. אבל בסיפור החמישי, האחרון בסדרה והמעניין ביותר, המתרחש בימי מבצע סיני, קורה דבר מפתיע: גידי חוזר לגור עם הוריו! הוא אינו הופך למבוגר "קלאסי" בעל משפחה, כמו שאר הפלמ"חניקים בסיפורים.

וכך, הנרטיב שבו נתקלנו בסיפורים הקודמים, של המאבק ההרואי של הלוחם הישראלי בערבים עובר שינוי מוחלט, ולמעשה הוא נהפך על פיו. לאחר הסיפור הזה פסקו עלילותיו של גידי גזר והוא נעלם אל השקיעה, וגם יוצרו אשמן הפסיק לכתוב סיפורי קומיקס והתרכז בעריכת **הארץ שלנו**. הסיפור האחרון על "גידי גזר" מראה שהוא איבד כל עניין בנרטיב הקבוע של הלוחם הישראלי הנועז והבלתי מנוצח, הנאבק באויבי האומה בעזרת כוחות-על, אך רבים המשיכו לזכור את גידי גזר בנוסטלגיה. כמו יוצרו, שכזכור מת צעיר, וגם הוא נשאר צעיר וגיננטי לנצח, מעין התגלמות אולטימטיבית של הפלמ"חניק העליון אך הבלתי מנוצח בקרב. הסדרה זכתה לציון מיוחד ברטרנספקטיבות שונות כמו בהספדים על אשמן לאחר מותו, וגם בגיליון האחרון של **הארץ שלנו** משנת 1985, שבו הוזכרו סדרות קומיקס שונות מההיסטוריה העשירה של המגזין.

סיפור קומיקס בולט נוסף ויוצא דופן שכתב אשמן היה "גם אמנון במתנדבים: סיפור על גבורת נער עברי בימי השופטים", מאת דוש ואשמן (**הארץ שלנו**), כרך

ד', 1954, חוברות 21-40, 1954.2.10-1954.6.24, 20 פרקים). זהו סיפור על ילד בימי השופטים, שמשותף במלחמה נגד המצביא הכנעני סיסרא בתקופת מאבקם של דבורה הנביאה וברק בן אבינועם בכנענים בעיר הכנענית חצור, ותורם תרומה חשובה לניצחון.

אשמך כתב את הסיפורים הללו במגמה שבני הנוער יתוודעו אל סיפורי העבר בצורה מושכת ומהנה. על הסיפור כולו משוך חוט של חן וחיוך, בהיותו מאויר באמנות בידי דוש (זהו סיפור הקומיקס היחיד שאייר לבני הנוער). אף שזהו אחד הסיפורים המשובחים ביותר שהופיעו אי פעם במגזינים לילדים, הוא לא זכה ככל הנראה להצלחה מרובה בקרב קהל קוראי **הארץ שלנו**, שכן הוא היה ונשאר יחיד במינו בהיסטוריה הארוכה של השבועון, סיפור הקומיקס התנ"כי היחיד.

הסיפור "גם אמנון במתנדבים: סיפור על גבורת נער עברי בימי השופטים" היה יוצא דופן גם בכך שהיה סיפור הקומיקס הנרחב ביותר שנכתב עד אז בשפה העברית, והופיע **בהארץ שלנו** על גבי עמוד שלם. שאר סיפורי הקומיקס הופיעו בארבעה פאנלים בלבד, בשולי העמוד. אולי הדבר מעיד על כך שחשיבות הקומיקס גדלה בעיני העורך, והוא החליט להקצות לו יותר מקום. עם זאת, יש לציין שאין כל התייחסות לסיפור ב"דבר העורך" של החוברות או במכתבי הקוראים שפורסמו. בסיפור הזה אף אפשר לראות לדעתי את שיא הנטייה הכנענית של המגזין.

כדי לנתח כהלכה את הטקסטים של הקומיקס, ראוי מאוד לעשות זאת בהקשר לתזת המיתוסים של רונלד בארת⁴⁶. הוא מגדיר את המיתולוגיות כסוג מיוחד של מסרים שמתחבא מאחורי שפה קונבנציונלית, אך הוא בגדר שפה סמיוטית.

⁴⁶ בארת, 2004

לדעתו, "שיחה מיתית נעשית מחומר שכבר עבדו עליו פעמים רבות כדי להופכו מתאים לתקשורת". מעבר למטרה המיועדת של המסר, אפשר להבין אותו בצורות שונות במערכות הלוגיות והסמי-לוגיות שבהן אפשר לפרש שוב ושוב סמלים תרבותיים. לענייננו, את סיפורי הקומיקס אפשר לקרוא בדיוק כפי שהם מוצגים: כסיפורי הרפתקאות על אנשים, מקומות ומעשים ללא משמעות מיוחדת מלבד הרצון לבדר את הקוראים. זוהי מערכת מסוג ראשון, כלומר, סיפור שמסופר בשפה קונבנציונלית. לפיכך, גם את הסיפור הזה על ההרפתקאות של לוחם בתקופת התנ"ך ומאבקו בכנענים אפשר לראות כסיפור ללא משמעות מיוחדת לזמן פרסומו, מעבר אולי לרצון להעביר מידע על תקופת התנ"ך.

אולם אפשר לפרש סיפור כזה גם כסימונים של מערכות חברתיות תרבותיות ואידיאולוגיות, שהקורא יכול לפרשן בהתאם למיתוסים המוכרים לו ממערכות אחרות. זוהי מערכת מסוג שני, כלומר, סיפור שהוא בגדר שפה סמיוטית. ההנחה היא שאין לראות את הציורים ואת הטקסטים כ"ניטראליים", שכל מטרתם היא לספר סיפור, אלא ככאלה שיש להם משמעויות אידיאולוגיות. ישנם מחקרים רבים מהסוג הזה, למשל כאלה שניתחו את חוברות "דונאלד דאק" של וולט דיסני וכיצד הציגו לקוראיהן ברחבי העולם אידיאולוגיות קפיטליסטיות⁴⁷, ומחקרים על עיתוני הילדות בבריטניה והדרך שבה העבירו לקהל הקוראות שלהם מסרים קונבנציונליים "פטריארכליים" של התקופה: כיצד על אישה להתנהג ולהגיב.

קומיקס הוא מדיום היברידי מעצם הגדרתו. עלילת הקומיקס אינה נמסרת באופן חזותי בלבד, והצד הנרטיבי הוורבלי קשור קשר הדוק לצד החזותי. העלילה והמידע התיאורי מועברים באופן שמשלב את החזותי והמילולי בקשר

Dorfman, A. (1991), *How to Read Donald Duck: Imperialist Ideology in the* ⁴⁷

בל יינתק⁴⁸. הדגש על האופן שבו הנמען קורא את הקומיקס נע בין החלק המילולי-נרטיבי של הסיפור לחלק הוויזואלי שלו, ותשומת הלב שלו עוברת מאחד לאחר בהתאם לדרישות העלילה. יוצר הקומיקס משנה את הטקסט המקורי, ובוחר היכן להרחיב ולקצר כדי ליצור דרמטיזציה בעבור הקוראים. שילוב של מילים ותמונות מבהיר את הסיפור ומאפשר לקורא או למתבונן להבין את הסיפור טוב יותר.

קומיקס הוא אפוא מדיום חזותי שאיננו מפנה את גבו למדיום הלשוני. שילוב כוחות זה בין שני הערוצים, שנתפסו כמנוגדים ולא מתיישבים זה עם זה, מועיד לקומיקס תפקיד חשוב בהבניית התודעה הנרטיבית של הסיפור. לרשותו של צייר הקומיקס עומדות אפשרויות נוספות, החל בהעמדת הטקסט בשוליים התחתונים של פאנל הציור ועד לשיטת הבעות, המשקפות את מחשבותיהן או את דבריהן של הדמויות.

בליך מראה⁴⁹ שהעוויית פניה של הדמות בקומיקס אינה רק שיקוף פסיבי של רגשות הגיבור המצויר, אלא יש מאחוריה כוונה (Intention). לפיכך לא מן הנמנע לראות בהעווייה ניסיון להביע רגשות ובכך להשפיע על מהלך העלילה ועל האופן שבו הקורא תופס את הסיפור. פעולות ההבעה של הפרצוף (Gesture Act) בקומיקס נועדו להפחיד, להשפיל, לאיים, לברך ולהביע רגשות ומחשבות, ובתור שכאלה ביכולתן לשנות עמדות, להביד, לאיים, ליצור רגשות אשם ולהצחיק אותנו הקוראים, כמו גם את הדמויות ה"משחקות" בתוך הקומיקס עצמו.

הבעות הפנים הן אחת מטכניקות הקומיקס – בדומה לקריקטורה –

Disney Comic / New York: International General
⁴⁸ Horn Maurice (ed.) *The World Encyclopedia of Comics* / New York: Chelsea House Publishers p. 11.

⁴⁹ בליך, 2010

המשוות לו חזות של מדיום פעיל שבכוחו "לעשות דברים". השילוב המיוחד בין תמונה לטקסט והופעתן של מילים ואפילו הופעתם של משפטים בציורים אינו עניין חדש; ברבות מיצירות האמנות, עוד מימי הביניים ואף מימי קדם, הופיעו טקסטים שהעניקו לתמונות ממד אינפורמטיבי שכנראה לא היה אפשר בלעדיו. עם זאת, הטקסטים האלה תמיד היו "מוצר לוואי" של התמונה ומעולם לא היה להם מעמד שווה ערך לחזות הוויזואלית של היצירה. זה בדיוק היה החידוש של הקומיקס – הוא העניק לאיור מעמד שווה ערך לזה של הטקסט ויצר שני קווים מקבילים שעל הקורא או המתבונן להתייחס אליהם במידה שווה של תשומת לב.

קומיקס שמבוסס על סיפורי תנ"ך, לכאורה, מסוגו של "גם אמנון במתנדבים" לא היה נפוץ או פופולרי במיוחד עד השנים האחרונות, אך סיפורים מעין אלה היו קיימים. לדעתי, עיבודים של התנ"ך בקומיקס תמיד היו בעייתיים, מאחר שהם רחשו כבוד יתר לטקסט. הם כללו את כל העלילה, אך השאירו בחוץ את דברי האמונה והפילוסופיה הדתית, שהם מטרתו האמיתית של הטקסט התנ"כי. בשל הכבוד לטקסט, הם נמנעו מלהשתמש בכל הגילויים הוויזואליים שלו, והסיפורים היו מוצגים תמיד בצורה גרפית שמרנית, משל, אם יעשו זאת בצורה חדשנית, הדבר עלול לפגוע במסרים שבפנים⁵⁰.

עוד בעיה היתה שרבים מעיבודי הקומיקס נעשו בידי אנשים שהאמינו בכוחו לשכנע את הקוראים באמת ובחשיבות של המסופר בו לחייהם. התוצאה היתה לעתים קומיקס משעמם ויבש בעבור הקורא האינטליגנטי הלא דתי⁵¹. דווקא "גם אמנון במתנדבים" אינו כזה, והוא דוגמה יוצאת דופן לקומיקס

⁵⁰ ראו למשל את עיבודו של הקומיקסאי רוברט קראמב לספר בראשית, שאותו ניתחתי במאמרי: "ספר בראשית על פי רוברט קראמב: ניתוח פרשנות קומיקסאית לספר תנ"כי", הופיע בתוך: **מראה: כתב עת לספרות, אמנות והגות יהודית**, מס' 9, ספטמבר 2014, כתב העת של אוניברסיטת אריאל.

תנ"כי עצמאי שאינו עיבוד של פסוקי התנ"ך. הוא אמנם מבוסס על הסיפור התנ"כי על דבורה וברק בן אבינועם, אך הוא יוצר סביבו עלילה חדשה לגמרי עם דמויות חדשות שהקשר שלהן לעלילה התנ"כית המקורית הוא קלוש. וכך, הרפתקאותיו של לוחם בשירות המחותרת העברית בעבר הרחוק מהוות חלק מהאידיאולוגיה הציונית המצפה מאנשיה להילחם בעבור הערכים האלו. אפשר להרחיק לכת ולטעון שאולי זו אינה דווקא האידיאולוגיה הציונית הקונבנציונלית, אלא אידיאולוגיה שמיוחדת ליוצרי **הארץ שלנו** והכותבים בו, שכמה מהם החזיקו בדעות של התנועה הכנענית. אין מצוין בדיוק מי הכותב ומי הצייר. שמות שני היוצרים מופיעים במקביל: "מאת דוש ויעקב".

האם היתה לסיפור מטרה חינוכית כלשהי? קשה לדעת, מאחר שלא נאמר עליו דבר בדבר העורך, ואנו יכולים רק להעלות השערות (תמוז, דוש ואשמן כבר הלכו לעולמם לפני שנים). אפשר לשער שהאווירה של התקופה התאימה לסיפור הזה על ימיהם ההרואיים של השבטים העבריים בתקופת התנ"ך.

לדעתי, יש להבין את הסיפור כחלק ממגמה שהיתה בולטת באותה התקופה, לאו דווקא בתחום הקומיקס שבו סיפורנו הוא לחלוטין חסר כל תקדים (ויש לו מעט מאוד המשכים, בקומיקס החילוני לפחות), אלא בתחום הספרות למבוגרים ולילדים: מגמת הסיפורת ההיסטורית, שזכתה לפריחה לאחר הקמת מדינת ישראל ב-1948, והתבטאה בראש ובראשונה בהתעניינות גוברת והולכת בתקופות שבהן היה עם ישראל חופשי בארצו כבימי בית ראשון, בית שני ובר כוכבא⁵². מחברים כמו משה שמיר ויוסף אריכא למדו בדקדקנות על תגליות ארכיאולוגיות ומחקרים על אודות התקופות שבהן עסקו ביצירותיהם⁵³. ספר

⁵¹ אשד, 2000.

⁵² רשנפלד, 1986, עמ' 41.

⁵³ מאמרים בולטים שיצאו ממש באותה השנה על הסיפורת ההיסטורית, הצביעו על מקומה הבולט באותן שנים בספרות העברית, כדוגמת מאמרו של ש' צמח, "סיפורי עבר והווה – בחינות", **ביקורת הספרות 7**, (קיץ תשי"ד), עמ' 36-45, ומאמרו של ד' כנעני, "עבר בהווה",

בולט כזה היה למשל **מלך בשר ודם** של שמיר על ימי המלך אלכסנדר ינאי, שיצא לאור ב-1954 ממש במקביל ל"גם אמנון במתנדבים". הימים הם ימי פרסום יצירות היסטוריות ידועות כמו **כבשת הרש** (1956) של שמיר, על ימי דוד. בתיאטרון הוצג **אמזר מכל המלך** (הועלה ב"הבימה" ב-1953) של ניסים אלוני, על ימי ירבעם ורחבעם. כל אלה הצביעו על עניין עמוק בתקופת התנ"ך ובצדדים החילוניים שלה, עניין שהשתלב היטב עם האידאולוגיה של דוד בן גוריון, שנהנה אז משיא כוחו ועוצמתו כראש ממשלת ישראל. יצירת חידון התנ"ך בשנת 1958 היתה לאירוע תרבותי משפיע גם באידאולוגיה הכנענית של רטוש, שהיתה מעין הקצנה של רעיונותיו של בן גוריון וראתה בימי התנ"ך מקור השראה לישראלים העברים המודרניים⁵⁴.

אנו יכולים לראות זאת גם מתכנים אחרים שמופיעים בכרך ומצביעים על אווירה תרבותית שמתאימה מאוד לסיפור מעין זה. יש דיונים במכתבי בר כוכבא שהתגלו כמה חודשים קודם לכן, ומן הסתם היתה להם השפעה על המגזין ונושאו.

את האווירה התרבותית הזאת אנו רואים בכל הכרך (ד') של **הארץ שלנו**, שבו מופיעים גם סיפורים אחרים שעוסקים בתקופת התנ"ך בצורות שונות, אם כי אינם קומיקס. באותו הכרך נמצא הסיפור בהמשכים שאינו קומיקס, "איתן

בתוך **בינים לבין זמנים**, מרחביה 1959, עמ' 178-219.
⁵⁴ על התנועה הכנענית והשפעתה על התרבות העברית-ישראלית ראו דיון מפורט בספרו של יעקב שביט, **מעברי ועד כנעני**, תל אביב, דומינו, 1984. כותב שורות אלו הראה את ההשפעה של הנרטיב הכנעני בתחום מקביל של הספרות הפופולרית הישראלית: "סיפורי טרזן איש הגיונגל", שנכתבו ונערכו בידי כמה סופרים בעלי רעיונות כנעניים כמו עמוס קינן, שרגא גפני ואחרים. הכותבים הכנעניים הושפעו במודע ושלא במודע, בחזון "העברי החדש" שלהם, מהדמות של טרזן, שהצבר בסיפורי הילדים ובסיפורי הקומיקס הוא לעתים מעין וריאציה שלו. ראו: Alon Raab and Eli Eshed, "With a Star of David he Swings: Tarzan in the Holy Land" (2012) in *Global Perspectives on Tarzan: From King of the Jungle to International Icon*

יוצא לחפש הרפתקאות", מאת א' כרמלי (שרגא גפני), על ילד שמוצא את עצמו בממלכה מוזרה שבה האנשים לבושים בצורה מוזרה, ומתברר לו שזהו בעצם אולפן צילומים של סרט היסטורי על ימי שאול ודוד. חלק מההומור בסיפור שאינו מובן לנו כיום הוא הבורות המוחלטת של איתן, שאינו תופס כי האירועים שבהם הוא צופה לקוחים מהסיפור התנ"כי. הסופר מצפה מהקוראים הצעירים שידעו בדיוק במה מדובר, בניגוד לגיבור הבור.

באותו הכרך יש גם סיפור נוסף בהמשכים: "בעקבות עשרת השבטים" מאת אבשלום חופשי, על חבורת ילדים חובבי תנ"ך שיוצאים בעקבות עשרת השבטים האבודים ומגלים לבסוף נערים ערבים ששואפים להיות כמו היהודים. כדאי לציין שבהמשך שוב לא הופיע **בהארץ שלנו** סיפור קומיקס על רקע תנ"כי, מה שאולי מראה שהסיפור לא זכה להצלחה רבה אצל הקוראים, ואולי העורכים לא רצו עוד בסיפורים מעין אלה, או שהאווירה שוב לא נראתה מתאימה לסיפורים מהסוג הזה.

ניתוח ספרותי

אם נסקור את סיפורי הקומיקס של אשמן כיחידה שמתפתחת לאורך השנים, נראה שמטבע הדברים חלו שינויים דרמטיים באופיים ובתוכניהם של הסיפורים.

הסיפורים הראשונים שכתב אשמן, מן הסתם "כלאחר יד", אולי ביוזמתו ואולי לבקשת העורך בנימין תמוז, הם סיפורי הרפתקאות הומוריסטיים על השלישייה באי בודד, ולאחר מכן בחלל. אין שם שום הרפתקאות "רציניות". ההומור הוא מסוג הסלפסטיק, והדמויות סטריאוטיפיות באופן מוחלט. הסיפורים הם קצרצרים, כמה פאנלים בלבד בסוף כל חוברת, כפי שהיו סיפורים נוספים של אשמן. כל היחס אליהם הוא כאל חומר "לא רציני", עבודה שאין מה להתגאות בה.

כך הוא גם הסיפור על "לולו באי הבודד", יצירה סטריאוטיפית על ילד וחבריו שמגיעים לאי בודד, נאבקים שם בפראים מסוכנים וגוברים עליהם. איוריה של אלישבע נדל-לנדאו משובחים מעט יותר מאיורי הסיפורים הראשונים שכתב אשמן.

עם סיפורי "גידי גזר" כבר ניכר שיפור דרמטי ברצינות ובעמקות שהוקדשו לסיפורים, אולי גם מפני שהם עסקו בחומר שאשמן הכיר "מיד ראשונה" – המאבק במלחמת העצמאות. הסיפורים הם כעת ארוכים יותר (דף שלם במקום כמה פאנלים) ועלילתם, ש"מתקדמת" לתיאור מאבק "הטובים" ב"רעים", מורכבת יותר.

הסטריאוטיפים בתיאורי הערבים נשארים, והם מחולקים ל"טובים" – אלו שתומכים ביהודים במלחמתם, ו"הרעים" – אלה שנלחמים ביהודים. ההומור שוב אינו כה דומיננטי כפי שהיה בסיפורים הראשונים, ונעלם בהדרגה, ככל שהסיפורים נעשים רציניים ודרמטיים יותר, ואפשר לקבוע שהם אף "אלימים" יותר. יש בהם תיאורים גראפיים של לחימה שכוללת ככל הנראה גם הרג של אויבים, דבר שלא היה אפשר להעלות על הדעת בעשורים הקודמים שבהם היו הסיפורים הומוריסטיים בלבד ונועדו לגילאים צעירים יותר.

מכיוון שאשמן עסק רק כמה שנים בכתיבת סיפורי קומיקס, אין לומר שהוא נעשה לכותב מצטיין בתחום. הסיפורים נשארו סיפורי עלילה פרימיטיביים למדי, אם כי הם היו ברמה סבירה יחסית למה שהיה מקובל באותה התקופה. אין בהם תיאורי התפתחות של דמויות, ואלה נשארות חדגוניות מהפתיחה ועד הסוף.

סיפוריו האחרונים של אשמן הם בהחלט שיפור מבחינת תחכום עלילתם בהשוואה לסיפוריו הראשונים. הסטריאוטיפיות המקובלת נעלמת לחלוטין בסיפורו האחרון על גידי גזר, שבו הוא מציג את ערביי עזה בצורה סימפטית מתוך הבנה לסבלם ולמצבם, דבר שאינו בנמצא אצל כותבים אחרים שכתבו

באותה התקופה לילדים. יש להניח שאם אשמן היה ממשיך לכתוב סיפורי קומיקס, הוא היה משתפר אף יותר, אך זה לא קרה.

מסקנות המאמר

יעקב אשמן היה פורץ דרך בתחום הקומיקס העברי בכך שלראשונה יצר סיפורי קומיקס עלילתיים הרפתקניים מתמשכים, בתחילה סיפורים של כמה פאנלים בעמוד ולאחר מכן סיפורים של עמוד שלם. בכך יצר ז'אנר חדש של קומיקס עברי ושימש מודל לפנחס שדה ולאחרים. אפשר לראות בו את "אביו" של שדה ואת "סבו" של דודו גבע, שיצירתו היא במידה רבה ריאקציה פארודית לסיפורים הפטרוטיים של אשמן⁵⁵.

יצירתו של אשמן משקפת לכאורה היטב את הנרטיב הלאומי של התקופה, בייחוד בסיפורי "גידי גזר", שעל פניהם משתלבים היטב עם יצירות פרוזה מלחמתיות של התקופה, המתארות את מאבקו של החייל העברי הנועז (שיש לו גם מעין כוחות-על) באויב הערבי המרושע והבוגדני. אולם בדיקה יסודית מראה שלאמיתו של דבר בסיפורים האלו יש גם אלמנטים חתרניים כלפי הנרטיב הציוני המקובל, ולדעתי הם תוצאה של דעותיו הכנעניות של אשמן, אידיאולוגיה שקראה לשילוב כל התושבים במדינה לאומה חדשה אחת: האומה העברית.

וכך אנו מוצאים בסיפור "יאיר וידידיו אביר" תיאור אמפתי של ילד, פליט ערבי, שחוזר לעיר מולדתו יפו, והרבה יותר מכך, בסיפור "גידי גזר בעקבות אל-נטר" יש דיון אידיאולוגי של ממש בשאלה מה לעשות עם הפליטים הערבים בעזה של מבצע סיני, והתשובה המדהימה ביחס לעיתון ילדים דאז היא שיש לתת לחלקם לחזור להתיישב באזור יישובם הקודם. לא היתה זו אידיאולוגיה

⁵⁵ יש להזכיר שהיה זה אשמן שקיבל את שדה ואת גבע כיוצרים ב*הארץ שלנו*.

שתאמה לנרטיב הציוני המקובל של התקופה, אבל היא תאמה לאידיאולוגיה של התנועה הכנענית ושל אורי אבנרי **בהעולם הזה**.

מעניינות גם המסקנות שאפשר להסיק מסיפור הקומיקס המרשים ביותר של אשמן, "גם אמנון במתנדבים", שצייר דוש: זהו סיפור שמתאר מאבק בין עברים לכנענים קדומים, אבל למעשה משקף היטב את האידיאולוגיה הכנענית של אשמן. למרות התקופה התנ"כית שבה מתרחש הסיפור, לפני 3,100 שנה, המסרים בסיפור הם עכשוויים מאוד יחסית לשנות החמישים ובעיקר יחסית לאידיאולוגיה מסוימת מאוד באותה התקופה.

הסיפור מתאר את מאבקם של הישראלים בכנענים, אך המאבק אינו מתואר כמאבק דתי בין אמונות שונות (אף שהושם דגש על אמונתם העקובה מדם של הכנענים), אלא זהו מעל לכול מאבק לאומי חילוני בעיקרו בין בני שני עמים שונים בעלי תרבויות שונות ומנוגדות. התרבות הישראלית מוצגת כתרבות פסטורלית חקלאית של רועי כבשים, שאינם שוחרי שלום ונלחמים על עצמאותם בהנהגת מנהיג הרואי, ברק בן אבינועם. הרועים הללו בהחלט אינם פרימיטיביים: הם מודעים היטב לחידושים טכנולוגיים של הברזל ויכולותיו ויודעים כיצד לנצל למטרותיהם. ואילו התרבות הכנענית מוצגת כתרבות עירונית מפוארת וקוסמופוליטית, ועם זאת אכזרית ומקריבה קורבנות אדם.

היחס לנשים בסיפור הוא אמביוולנטי ביותר ורחוק מלהיות שוויוני: נשים אמנם יכולות לסייע ללוחמים בדברים מסוימים ואף להיות בתפקידי הנהגה, ואולם הן נשארות בגדר דמויות צדדיות, והגברים הם אלו שמבצעים את המשימות החשובות. על סיסרא האכזר, גיבור המלחמה, נגזר להיות מומת בידי אישה ולא בידי לוחם גבר, המתה שנתפסת כעונש על אכזריותו.

אם נבחן את הסיפור במסגרת התיאוריות של בארת, העלילה הפשוטה לכאורה משקפת, במסווה תנ"כי, סמלים שונים ורעיונות שונים שהיו מקובלים בציבוריות הישראלית במהלך שנות החמישים, והוא מעביר אותם לקוראיו

במסווה של סיפור היסטורי מרתק ומרשים מבחינה ויזואלית. לדעתי, הסיפור משקף תפיסה שהיתה מקובלת בקרב אנשי התנועה הכנענית שאליה היה אשמן מקורב. כידוע, הם שאפו לחברה חילונית שמבוססת על השורשים הקדומים של העם העברי (ולא היהודי) בארץ ישראל. כך אפשר להסביר את הגיבורים העברים שהם חילונים לגמרי, לעומת הכנענים שמוצגים כמאמינים ושקועים באמונות אכזריות שונות (שאמנם לא כולן טפלות).

מבחינת האמנות של דוש (שזהו סיפור הקומיקס היחיד שאייר לבני הנוער), הסיפור הוא פורץ דרך אמיתי בקומיקס העברי: זהו אחד הסיפורים הראשונים בעיתוני הילדים שהתפרסו על פני עמוד שלם ולא הובאו רק בשורה אחת או שתיים כפי שהיה בעבר. זה מעיד שהמערכת ראתה חשיבות בקומיקס והחליטה להקדיש לו יותר מקום בגיליון. הוא גם יוצא דופן בכך שכסיפור קומיקס הוא עסק בעבר הרחוק של ימי התנ"ך, דבר שלא נעשה עד אז. דוש הציג בו מבנים ולבוש קדום ונראה שביצע מחקר מעמיק כדי להציג את התקופה הקדומה באופן ריאליסטי ככל האפשר. חבל רק שלא ניתנו לדוש הזדמנויות נוספות ליצור סיפורים מעין זה.

באופן כללי אפשר לטעון שבסיפורי הקומיקס שלו הכניס אשמן פה ושם מסרים אידיאולוגיים, שאף כי על פניהם היו ישראליים פטריוטיים, הפטריוטיות שלהם לא היתה נתונה כלל וכלל למדינת ישראל יהודית, אלא למדינת ישראל עברית מדומה, שכל תושביה הם בני העם העברי.

יצירותיו של אשמן:

סיפורים:

"ביקור בעזה הכבושה", **הארץ שלנו**, כרך ז', גיליון 13, 5.12.1956.

סיפורים אוטוביוגרפיים:

"העגלון", **הארץ שלנו**, כרך 5, גיליון 33, 24.4.1957, עמ' 4-5.

"מה הייתי ומדוע חדלתי: סיפור מימי החופש הגדול", **הארץ שלנו**, 5.7.1960.

"ידידי אלכס", **הארץ שלנו**, כרך י"ב, תשכ"ב, חוברת מספר 17, 26.12.1961.

עמ' 9-11; **הארץ שלנו**, כרך י', גיליון 41, עמ' 67.

ספרים:

יורם נבו [שם בדוי], **בסבך הריגול המצרי: עלילות אור וגדעון**, תל אביב: מצפן, תשי"ג, 1953.

אתה וננך ובתך: 77 עצות להורים, ציורים: דוש, ירושלים: שוקן, 1958.

"לולו", פורסם במקור כסיפור בהמשכים שנכתב באנונימיות **בהארץ שלנו**, כרך

ב', 1952, תחת השם "מחשבות הילד לו-לו", ובסדרה נוספת **בהארץ שלנו**, כרך

ח', 1958, ציורים: אלישבע נדל-לנדאו, תל-אביב: הדר, תשי"ח, 1958; מהדורה

שנייה הודפסה ב-1978 בעטיפה חדשה שציירה אלונה פרנקל. פורסם גם

כקלטת שמע מס' 20 של משרד החינוך והתרבות, המרכז הפדגוגי הארצי, 1979.

מוקלט עם אמיצים: כדור השלג (הלב).

כנשי השוכב, תצלומים: פאול גרוס, תל אביב: הדר, תשי"ט, 1959.

אבא שלי עובד, תצלומים: פאול גרוס, תל אביב: הדר, תשכ"ג.
שאל ואייעץ, ציורים: סימה בגד-דב, תל אביב: יי צ'צ'יק, 1963.
תרגום מכתב יד לספרה של גורית אקסלרד, **סין, סונג ואני**, תל אביב: שחף, תשט"ו.
"אין תחליף למילה הכתובה" (1974) **עיונים בחינוך: כתב עת לעיון ומחקר בחינוך**, ד' בניסן, תשל"ד, 1974.

ביבליוגרפיה

הארץ שלנו, גיליון 44, "יעקב אשמן: 30 לפטירתו", ד' בתמוז תשל"ד, 24.6.1974.
אופק, א'. "יעקב אשמן" – ערך בתוך **לקסיקון אופק לספרות ילדים**, כרך ראשון, עמ' 62.
אנונימי (1974). "ולפתע תמה הדרך...", **הארץ שלנו**, גיליון 44, ד' בתמוז תשל"ד, 24.6.1974, עמ' 5.
בן דוד, מ' (1990), **מפלשת ועד צקלג: עיונים ברומן מלחמת העצמאות**, תל אביב, תרמיל.
ברלוביץ, י' (1978). "הלולו הנמצא בכל אחד מאיתנו", **הארץ שלנו**, כרך ל"ח, גיליון 44, 11.7.1978.
כתב "הארץ שלנו" (תשל"ו), "פרס אשמן הוענק על ידי הארץ שלנו", **הארץ שלנו**, חוברת 45, תשל"ו, עמ' 4-5, 9.
עומר, ד' (1977). "והכנעני אז בארץ... שיחות עם עמוס קינן", עדותו של עמוס קינן בשיחות שנערכו באפריל-מאי 1970 עם דן עומר, **פרוזה** 17-18, עמ' 4-13.

פז, א' (1980). "אשמך לימד לראות ביושר ולכתוב בכישרון", **הארץ שלנו**, כרך ל', תש"מ, גיליון 41, 24.6.1980.

קל, א' (1958). "מי מכיר את לולו?". **הארץ שלנו**, כרך ח', 31.12.1958, עמ' 13.

רגב, מ' (1974). "מדוע אין נותנים לחיות בנחת? על הספר 'לולו'", **על המשמר**, 18.10.1974, עמ' 7.

רגב, מ' (1975). "הפלגה לעולם הדמיון", **הארץ שלנו**, 9.6.1975, גיליון 39, עמ' 10.

רינגולד, א' (1982). "אלישבע, איזו מין ילדה היית?", **הארץ שלנו**, כרך ל"ב, 1982, גיליונות 26-27, 16.3.1982.

רינגולד, א' (תשמ"ה). "שלושים וחמש שנים ושבעות אחד: אוריאל רינגולד מראיין את אסתר קל", **הארץ שלנו**, חוברת 30, כרך ל"ה, תשמ"ה, עמ' 5-6.

שדה, פ' (1974). "כיסופים אל האופק", בתוך: "יעקב אשמן: 30 לפטירתו", **הארץ שלנו**, גיליון 44, ד' בתמוז תשל"ד, 24.6.1974.

שיכמנטר, ר' (2007). "תהליכי אוטונומיזציה של מערכת הספרות הישראלית לילדים ולנוער: מקרה מבחן: העיתונים **דבר לילדים**, **משמר לילדים** ו**הארץ שלנו** לנוכח המעבר מיישוב למדינה, דיסרטציה". תל אביב, אוניברסיטת תל אביב.

שיכמנטר, ר' (2014). "חבר מנייר: עיתונות ילדים ישראלית בעשור הראשון מדינה", יד בן צבי ומכון בן גוריון.

שנפלד, ר' (1986). **מן המלך המשיח ועד למלך בשר ודם: עיונים ברומן ההיסטורי העברי במאה העשרים**. תל אביב: פפירוס.

Barker, M. (1989), *Comics: ideology, power, and the critics*, Manchester, UK, Manchester University Press.

Bongco, M. (2000), *Reading comics: language, culture, and the concept of the superhero in comic books* New York, Garland Pub.

- Carrier, D. (2000), *The aesthetics of comics*, University Park, Pennsylvania State University Press.
- Duncan, R. (2009), *The power of comics: history, form and culture*, New York, Continuum.
- Eco, U. (1979), *"The Myth of Superman: The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts"*, Indiana University Press.
- Eco, U. (1976) *A Reading of Steve Canyon*, Twentieth Century Studies.
- El-Asmar, F. (1986), *Through the Hebrew Looking Glass: Arab Stereotypes in Children's Literature*, Vermont,
- Fingeroth, D. (2007), *Disguised as Clark Kent: Jews, comics, and the creation of the superhero*, New York: Continuum.
- Hatfield, C. (2005), *Alternative comics: an emerging literature*, Jackson, University Press of Mississippi.
- Klock, G. (2003), *How to read superhero comics and why*, New York, Continuum.
- Lopes, P. D. (2009), *Demanding respect the evolution of the American comic book*, Philadelphia, Temple University Press.
- Magnussen A. and Christiansen H-C (2000), *Comics & culture: analytical and theoretical approaches to comics*, Copenhagen, Museum Tusculanum Press.
- McAllister M. P. Sewell E. and Gordon I. (2006), *Comics & ideology*, New York, Peter Lang.
- McRobbie, A. (1991), *Feminism and youth culture: from "Jackie" to "Just Seventeen"*, Boston, Unwin Hyman.
- Raab, Al (2008), "Ben Gurion's Golem and Jewish Lesbians: Subverting Hegemonic History in Two Israeli Graphic Novels", *The Jewish Graphic Novel Critical Approaches* Ed. Samantha Baskin & Ranen Omer-Sherman.
- Raab A. and Eshed E. "With a Star of David he Swings: Tarzan in the Holy Land"

- (2012), in: *Global Perspectives on Tarzan: From King of the Jungle to International Icon*, Routledge.
- Reynolds, R. (1992), *Super heroes: a modern mythology*, London, B. T. Batsford.
- Saraceni, M. (2003), *The language of comics*, London, New York, Routledge.
- Stromberg F. (2010), *Comic art Propaganda: A graphic History*, Lewes East Sussex, Ilex.
- Versaci, R. (2007), *This book contains graphic language: comics as literature*, New York, Continuum.
- Wolk, D. (2007), *Reading comics: how graphic novels work and what they mean*, Cambridge, MA, Da Capo Press.